

AYR-BULUT İLİŞKİSİ VE FİL SRESİNİN ANLAMI

ayr-Cloud Relationship and the Meaning of Surah Elephant

MEHMET APAYDIN

Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Birgivi İslami İlimler Fakóltesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

Asst. Prof., Ege University Birgivi Islamic Sciences Faculty, Basic Islamic Sciences, Hadith Department, İzmir, Turkey

entegre1@hotmail.com

[orcid.org/ 0000-0002-8591-6493](https://orcid.org/0000-0002-8591-6493)

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 11 Ağustos 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 5 Aralık 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.981812>

ATIF/CITE AS:

Apaydın, Mehmet, "ayr-Bulut İlişkişi ve Fil Sresinin Anlamı", Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/ December 2021) 20/2

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediđi teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi – Hitit University Divinity Faculty, Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Ṭayr-Cloud Relationship and the Meaning of Surah Elephant

Abstract

It is generally accepted by commentators that the phrase “طَيْرًا أَبَائِيلَ” in the 3rd verse of Surah Al-Fil means “flocks of birds”. According to this acceptance, the plan of the Elephant Companions was nullified with stones of baked clay (*siccil*) thrown by the flocks of birds sent against them. Since the commentaries of the early period, the expedition organized by Abraha to destroy the Kaaba, called The Incident of the Elephant, thus failed. This narrative about The Incident of the Elephant has been decorated with imaginary descriptions over time and has turned into the story of a miraculous event which is not possible to rationally accept. Although there have been some hesitations about the nature and validity of this expression since the last century, because there is no doubt that the word “طَيْرٌ” in the verse “وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمُ أَبَائِيلَ” means “birds”, these hesitations are generally ignored. In this article, as a result of our analysis based on the poems, texts, verses in which the word “طَيْرٌ” is mentioned in various suras of the Qur’an, and some other poems and expressions, the word “طَيْرٌ” in the verse “وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمُ أَبَائِيلَ” means “cloud” that emerged as a result of sand-stone-soil storm. Therefore, it has been concluded that the verse, “تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ” should be understood as “He sent a pile of clouds throwing stones made of siccil at them”. According to this, while the Elephant Army under the command of Abraha, that came from Yemen to Mecca, was heading towards the Kaaba, they were caught in a severe sand-stone-soil storm called *Ṭayr* in front of *Hirâ* and *Šebir* mountains. The soldiers who were afraid of the storm they faced with the effect of warning by ‘Abdulmuṭṭalib and other tribal leaders that they would be punished by God if they invaded the Kaaba, before the event, dispersed and the management mechanism of the army collapsed. It was concluded that during the incident, some of the soldiers were injured due to the sand-stone-soil storm, some of them were injured due to the stampede, there were some who died, and that the rest of them fled to and fro in panic and perished until they reached Yemen from hunger, thirst, and disease. According to this result, the word “طَيْرٌ” means “cloud emerging because of sand-stone-earth storm” and such storms still occur from time to time in and around Mecca. In this context, the surah was revealed when the Prophet and his Companions were few in the first years of his prophethood upon the threats of Meccan pagans, and emphasized the devastation of the Companions of the Elephant who came to Mecca to destroy the Kaaba before they could achieve their goals. The Meccan pagans, who trusted their numbers, were warned, and believers were encouraged based on this example. Within the framework of these determinations and evaluations, the information in the early commentaries has been confirmed that the

Elephant Surah and the next surah, Ḳureysh, according to the order of arrangement in the mushaf, may be related to each other in terms of cause-and-effect relationship and subject integrity.

Keywords: Tafsîr, Surah Al-Fil, Abraha, Ḥâşib, Ababil, Miracle, Ṭayr, Cloud

Ṭayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı

Öz

Fil Sûresinin 3. âyetinde yer alan “طَيْرًا أَبَابِيلَ” ibâresinin “sürü sürü kuşlar” anlamına geldiği genel olarak müfessirler tarafından kabul edilmektedir. Bu kabule göre Fil Ashâbı'nın tuzakları, onların üzerlerine gönderilen sürü sürü kuşların attıkları balçıktan pişirilmiş (siccîl) taşlarla boşa çıkarılmıştır. Erken dönemden itibaren telif edilen tefsirlere göre Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak için düzenlediği, Fil Vakası olarak adlandırılan sefer böylece akamete uğramıştır. Fil Vakası hakkındaki bu anlatım zamanla hayalî tasvirlerle tezyin edilmiş ve kabul edilmesi aklen mümkün olmayan mucizevî bir hâdisenin hikayesine dönüşmüştür. Bu hususta tarih ve tefsir kaynaklarında yer alan rivâyetlerin sayısı oldukça kabardır. Ayrıntılı tetkikler yapıldığında bunların birkaç farklı asıldan türemiş olduğu ve temelde benzer bir anlatımı ihtiva ettikleri görülmektedir. Bu rivâyetlerden hareketle Fil Vakası ve Fil Sûresi hakkında gerek erken dönemde gerekse son dönemde birçok şey yazılıp çizilmiştir. Bunların çoğunda olay bir mucize olarak kabul edilmiş ve ayrıntılarını tetkik etmekten ziyade olayla ilgili rivâyetlerin aktarılmasıyla yetinilmiştir. Yakın zamanda yayınlanmış olan bazı çalışmalarda ise meseleye bilimsel bir açıklama getirme saikiyle hareket edilmiş, fakat olayın mahiyetine dair ayet, şiir ve rivâyetlerle örtüşmeyen izahlar yapılmıştır. Bu hususta en tutarlı izahın Ḥamîduddîn el-Ferâhî'ye ait olduğu söylenebilir. Bu ve benzeri çalışmalar neticesinde Fil Vakası'na dair rivâyetlerde serdedilen anlatımın mahiyeti ve mevsûkiyeti üzerinde bazı tereddütler ortaya çıkmış olmakla beraber “طَيْرًا أَبَابِيلَ” âyetindeki “طَيْرًا” kelimesinin “kuşlar” anlamına geldiği hususunda herhangi bir şüphe duyulmadığı için bu tereddütlere genel olarak itibar edilmemiştir. Bu makalede Fil Vakası'nın mahiyeti ve Fil Sûresi'nin anlamının tespiti hedeflenmiş, erken döneme nispet edilen şiirler, metinler, Kur'an'ın muhtelif sûrelerinde “طَيْرًا” kelimesinin geçtiği âyetler ve diğer bazı şiir ve ifadelerden hareketle yaptığımız tetkik neticesinde bu kelimenin kum-taş-toprak fırtınası neticesinde ortaya çıkan “bulut”u ifade etmek için kullanıldığı, dolayısıyla “وَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ” ayetlerinin “Onların üzerine siccîlden taşlar yağdıran öbek öbek bir bulut gönderdi” şeklinde anlaşılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Buna göre Yemen'den Mekke'ye gelen Ebrehe komutasındaki Fil Ordusu Kâbe'ye doğru yöneldiği sırada Ḥirâ' ve Şebîr dağı önlerinde Ṭayr olarak adlandırılan şiddetli kum-taş-toprak fırtınasına tutulmuştur. Olayın öncesinde 'Abdulmuṭṭalib ve diğer kabile liderleri tarafından Kâbe'ye ilişirlerse azaba uğrayacakları hususunda ikaz edilmelerinin de etkisiyle karşılaştıkları fırtınadan dolayı korkuya kapılan askerler dağılmış, ordunun yönetim mekanizması çökmüştür. Olay sırasında bazı askerlerin kum-taş-toprak fırtınasından, bazılarının da meydana gelen izdihamdan

dolayı yaralandığı, hatta ölenler olduğu, geri kalanların da paniğe kapılarak sağa sola kaçtığı ve Yemen'e varıncaya kadar açlık, susuzluk ve hastalıktan telef oldukları neticesine ulaşılmıştır. Bu neticeye göre "طَيْرٌ" kelimesi "kumtaş-toprak fırtınası neticesinde ortaya çıkan bulut" anlamına gelmektedir ve Fil Vakası'nın kuşlarla bir ilgisi bulunmamaktadır. Nitekim, günümüzde de Mekke ve çevresi zaman zaman bu tür fırtınalara maruz kalmaktadır. Bu çerçevede sûrenin Hz. Peygamber ve ashâbının sayıca az olduğu nübüvvetin ilk yıllarında Mekke müşrikleri tarafından tehdit edilmeleri üzerine nâzil olduğu ve Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye gelen Fil Ashâbı'nın emellerine ulaşmadan perişan olduklarına vurgu yapıldığı, bu örnek üzerinden sayıca üstün olmalarına güvenen Mekke müşriklerinin uyarıldığı, mü'minlere ise moral verildiği değerlendirilmiştir. Bu tespit ve değerlendirmeler çerçevesinde Fil Sûresi ile mushaftaki tertip sırasına göre bir sonraki sûre olan Kureyş Sûresi'nin sebep sonuç ilişkisi ve konu bütünlüğü bakımından birbiriyle irtibatlı olabileceğine dair mütekaddimûn döneminde telif edilmiş tefsirlerde yer alan bilgiler teyit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Fil Sûresi, Ebrehe, Hâsıb, Ebâbîl, Mûcize, Tayr, Bulut

Giriş

Yemen hükümdarı Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak amacıyla, içinde bir veya daha fazla sayıda filin bulunduğu bir orduyla Hz. Peygamber'in doğumundan bir süre önce Mekke'ye düzenlendiği sefer Fil Vakası olarak adlandırılır. Yaygın kabule göre Fil Sûresindeki "اصحاب الفيل", "Fil Ashâbı" ifadesiyle bu ordu ve bu sefer kastedilmiştir. Fil Sûresinde hadisenin sebebine dair herhangi bir bilgi verilmemiş, Allah'ın, Fil Ashâbı'nın tuzaklarını Tayr'ın (طَيْرٌ) attığı siccilden taşlarla (حجارة من سجيل) boşa çıkardığı ve onları yenilmiş ekin başaklarına çevirdiği ifade edilmiştir.

Fil Vakası'nın mümkün olan tüm boyutlarıyla aydınlatılması başta Tefsir olmak üzere İslâmî ilimlerin çoğunun tarihî olaylardan istifadesi bakımından yeni bir yaklaşıma kapı aralayabilir. Özellikle Fil Sûresinin "وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمُ طَيْرًا أَبَابِيلَ" âyetindeki "طَيْرًا" kelimesinin ne anlama geldiğinin ve Fil Ashâbı'nın tuzaklarının nasıl boşa çıkarıldığının tespiti, sûrenin anlamı açısından büyük önem arz etmektedir. Bu makalede bu hususlar açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Câhiliyye Dönemi ve hemen sonrasına tarihlendirilebilen şiir ve anlatımların dışında, Fil Vakası hakkındaki rivâyetlerin hicrî II. asrın başlarından itibaren Tefsir, Hadis, Siyer ve Tarih kaynaklarında bir araya getirilmeye başladığı görülmektedir. Bunların tamamına yakını adları anılan ilim dallarında telif edilmiş eserlerin mevzubahis konuya ayrılan bölümlerinden ibarettir.

¹ el-Fil 105/3.

Fil Vakası'na hasredilen eser ve makalelerin sayısı ise oldukça sınırlıdır ve bunların çoğu son iki asırda kaleme alınmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Fil Vakası'na münhasıran erken dönemde kaleme alınan ilk eser Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin (öl. 207/823) *Emru'l-Habeşeti ve'l-Fil* adlı kitabıdır.² Talebesi İbn Sad (öl. 230/845), isim zikretmeden bu eserden iktibaslar yapmıştır.³ Kezâ 'Omer b. Şebbe (öl. 262/876) de telif ettiği *Ahbâru Mekke* adlı kaybolduğu düşünülen eserinde el-Vâkıdî'nin bu kitabından alıntılar yapmış ve bunlar el-Maqrîzî'nin (öl. 845/1441) *İmtâ 'u'l-Esmâ'* adlı eseri vasıtasıyla günümüze kadar erişmiştir.⁴

Fil Vakası hakkında Tarih ve Siyer kaynaklarında da bol miktarda rivâyet yer almaktadır. Ancak bunların çoğunun belli anlatımların tekrarı olduğu (farklı tarîkler, versiyonlar) ve sınırlı sayıda Haber'e⁵ dayandığı görülmektedir. Bu Haber'ler, şiirler, sahâbe ve tâbi'ûndan nakledilen rivâyetlerle erken dönem tarihçi ve tefsircilerinin birkaç farklı rivâyeti bir araya getirerek oluşturdukları "*birleştirilmiş metin*"lerden⁶ ibarettir. Bunların kayda değer olanlarını daha önce *Siyer Kronolojisi* adlı eserimizde bir araya toplayıp tetkik etmeye çalışmıştık. Dolayısıyla burada sadece bu haberlerin nispet edildikleri şahısları ve yer aldıkları kaynakları zikretmekle yetineceğiz.

Makalemizin konusuyla doğrudan ilgisi olduğunu tespit ettiğimiz şiirler, Hz. Peygamber'in dedesi 'Abdulmuṭṭalib'in⁷, Ebrehe tarafından esir alınan ve kılavuz olarak kullanılan Nufeyl b. Ḥabîb el-Ḥaş'amî'nin⁸, 'Amr b. el-Vaḥîd b. Kilâb'in⁹, Ebû's-Şalt'ın¹⁰, Ebû Ḳays Şayfîb. el-Eslet'in¹¹, İbn Ḳays er-Ruḳayyât'ın¹²

² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*. nşr. İbrâhîm Ramaḍân, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/199), 128.

³ Meselâ bk. İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *eṭ-Ṭabakât*, nşr. 'Alî Muhammed 'Omer, (Kahire: Mektebetu'l-Ḥancî, 1421/2001), 1/71-73.

⁴ Meselâ bk. Maqrîzî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî Huseynî, *İmtâ 'u'l-esmâ'*. nşr. Muhammed d 'Abdulhamîd Nemîsî. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/1999), 4/79.

⁵ Haber kavramı için bk. Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018) 190-193.

⁶ Özellikle İbn İshâk ve Vâkıdî gibi müelliflerin rivâyetleri birleştirmesi ve Vâkıdî'nin bu husustaki yönteminin tetkiki için bk. Apaydın, *Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin Hayatı, Eserleri ve Hadisleri Birleştirme Metodu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 46-52, 63-73.

⁷ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018) 146-147.

⁸ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 149-150.

⁹ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 154.

¹⁰ Veya oğlu Umeyye'nin şiiri. İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdulmelik b. Hişâm Himyerî, *es-Siretu'n-Nebeviyye*. nşr. Muştafâ Saḳḳâ vd. 2 Cilt, (Mısır: Mektebetu Muştafâ Bâbî'l-Halebî, 1375/1955) 1/60; Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 152-153.

¹¹ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 1/58-59; Ezraḳî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. 'Abdullâh Ḡas-sânî. *Ahbâru Mekke ve mâ Cae filhâ mine'l-Âşâr*, nşr. Ruşdî Şâlih Mulaḥḥas. 2 Cilt, (Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1403/1983), 1/149.

¹² Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 155.

ve el-Muğîre b. ‘Abdullâh b. ‘Omer b. Maḥzûm’un¹³ şiiirlerinden oluşmaktadır. Bu şiiirlerin dışında doğrudan Fil Vakası ile alâkalı olmayan fakat “طبر” kelimesinin anlamlarını tespit etmemize yarayan şiiirler de bulunmaktadır. Bunlar, İmru’u’l-Kays¹⁴, eş-Şenferî¹⁵, en-Nâbiğa ez-Zûbyânî¹⁶, el-Ferezdaq¹⁷, eydu’l-Ḥayl¹⁸ ve Ru’be b. el-‘Accâc’a¹⁹ nispet edilen ve farklı dönemlere ait şiiirlerdir. Yeri geldiğinde bu şiiirlerin de konumuzla ilgili beyitlerini ayrıntılı olarak tetkik etmeye çalışacağız.

Hız. Peygamber dönemi ve hicrî I. asrın ilk yarısında yaşamış olanlardan Fil Vakası’yla ilgili nakledilen rivâyetlerden tespit edebildiklerimiz ise *Hużeyl* kabilesinden bir adam²⁰, Ebû Rezîn²¹, Cubeyr b. Muḥ’im²² (öl. 59/679), Hırâş b. Umeyye²³ ve İbn ‘Abbâs’a (öl. 68/688) nispet edilenlerdir.²⁴ Bunların dışında tabi’ündan nakledilen rivâyetler de bulunmaktadır ki bazılarını daha önce *Siyer Kronolojisi* adlı kitabımızda ele almıştık.²⁵

Erken dönem müfessirler, siyer ve meğâzî müellifleri ile tarihçilerden de bu olay hakkında bazı birleşik metinler nakledilmiştir. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu metinler Fil Vakası’nın mahiyeti hakkında günümüzdeki tasavvura uygun bir kavrayış oluştuktan sonra kendilerinden önceki şiiir ve anlatımların bir araya getirilmesi ve zenginleştirilmesiyle meydana getirilmişlerdir. Dolayısıyla bu metinlerin burada sayılıp dökülmesine ve tetkiklerine lüzum görülmemiştir.²⁶

¹³ İbn İshâk, *es-Sîre*, nşr. Süheyl Zekkâr, 64.

¹⁴ Şa’lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muḥammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve’l-Beyân*. nşr. Heyet, (Cidde: y.y., 1436/2015), 30/294.

¹⁵ Şenferî, ‘Amr b. Mâlik, *ed-Dîvân*, nşr. İmîl Bedî’ Ya’kûb. (b.y.: Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabî, ts.ed-Dîvân), 72.

¹⁶ Nâbiğa ez-Zûbyânî, Ebû Umâme Ziyâd b. Mu’âviye, *ed-Dîvân*, nşr. Muḥammed Ebû’l-Faḍl İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Me’ârif), 43.

¹⁷ Ferezdaq, Ebû Firâs Hemmâm b. Ğâlib, *ed-Dîvân*, nşr. ‘Alî Fâ’ûr. (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1407/1987), 27.

¹⁸ İbnul-Eşîr, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Ebî’l-Kerem Muḥammed Cezerî, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, nşr. ‘Umar ‘Abdusselâm Tedmurî 10 Cilt. (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî 1417/1997), 1/568.

¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/55; ‘Abdulkâdir Bağdâdî, ‘Abdulkâdir b. ‘Omer Bağdâdî, *Ḥizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab*, 13 Cilt, (Kahire: Mektebetu’l-Ḥâncî, 1418h), 10/189.

²⁰ Tespitimize göre bu adam Ebû Zû’eyb Ḥuveylid b. Ḥâlid b. Muḥarres’dir. Hız. Peygamber’in vefat ettiği gece Medine’ye geldiği için Müslüman olduktan sonra onu görememiştir (bk. Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 156).

²¹ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 156-158.

²² Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 158.

²³ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 158-159.

²⁴ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 159-160.

²⁵ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 161-177.

²⁶ Bu rivâyetlerin özgünlüğü bakımından dikkate değer bazı örnekleri ve bunların tetkikleri için bk. Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 162-177.

Fil Vakası'nın mahiyeti ve Fil Sûresinin anlamı hakkındaki muahhar çalışmalara gelince bunlardan biri Mikâil Bayram'ın *Fil Olayı'nın Mahiyeti ve Fil Sûresi* adlı eseridir.²⁷ Bu husustaki son araştırmalardan biri de Ömer Faruk Doğançül'ün *Câhiliyye Döneminde Fil Olayı ve Etkisi* adlı yüksek lisans tezidir.²⁸ Bu tezde Fil Vakası ile ilgili mevcut rivâyetlerin yanında son asra kadar yapılmış çalışmalarda ulaşılmış olan neticeler derli toplu olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Konu hakkında doğrudan veya dolaylı tetkik ve değerlendirmelerin yer aldığı risâle ve makaleler de bulunmaktadır. Eyüp Sabri Paşa'nın (öl. 1308/1890) *Vak'a-i Ashâb-ı Fil* adlı risâlesi²⁹ bu hususta ilk telif edilen eserlerdendir. Mehmet Azimli³⁰, Mehmet Nadir Özdemir,³¹ Emrah Dindi³² ve Orhan Güvel'in³³ de konuyu doğrudan veya dolaylı olarak ele aldıkları kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Hamîduddîn el-Ferâhî'nin (öl. 1349/1930) Fil Sûresi tefsiri ise bu açıdan ayrıca ele alınmayı hak eden, dikkate değer tespitler içermektedir. el-Ferâhî'ye göre Fil Sûresi Hz. Peygamber'e değil, Fil Vakası'na şahit olmuş veya olayı birinci tanıklarından dinlemiş olan *Ğureyş* kabilesinin mensuplarına hitap etmektedir. Ebrehe'nin ordusuna taş atanlar kuşlar değil, dağlara çekilerek düşman ordusuna taş ve benzeri nesnelere mukâvemet gösteren *Ğureyş* kabilesinin başını çektiği Mekke ahâlisi ve hac için Mekke'ye gelen diğer kabilelere mensup Araplardır. Kuşlar, taş atmak için gelmemiştir. Mekke halkı, düşmana karşı direnmiş; buna mukabil gönderilen ilâhî bir yardım olarak taş, çakıl yağdıran bir fırtınayla Ebrehe'nin askerleri helak edilmiştir. Bu fırtınadan sonra hastalıklar da vuku bulmuştur. Kuşlar, işte bu cesetleri yemek için gönderilmiştir. Hac sırasında cemrelerde atılan taşlar da bu olayın bir hatırası olarak kalmıştır.

Görüldüğü üzere el-Ferâhî, olayın mahiyetini Allah'ın yardım olarak gönderdiği bir fırtınaya bağlamış olmakla beraber Fil Sûresindeki "طيرا أباييل" ve

²⁷ Mikâil Bayram, *Fil Olayı'nın Mahiyeti ve Fil Sûresi* (Konya: Damla Ofset, 1998).

²⁸ Ömer Faruk Doğançül, *Câhiliyye Döneminde Fil Olayı ve Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²⁹ Eyüp Sabri Paşa, *Vak'a-i Ashâb-ı Fil* (İstanbul: Mekteb-i Sanâyi, 1301/1883).

³⁰ Mehmet Azimli, "Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Hikmet Yurdu Dergisi* 1/2 (2008), 45-55.

³¹ Mehmet Nadir Özdemir, "Siyer-i Nebî Tarih'ten Farklı mı Okunmalı? -Fil Olayı Bağlamında Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi* 18/59 (Bahar 2014), 247-264.

³² Emrah Dindi, "Kur'an'ı Teosentrik ve Tarihi Okuma Denemesi: Ashâbu'l-Fil Örneği", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2017), 49-81.

³³ Ferâhî'nin bu tespit ve değerlendirmelerinin bir bütün halinde tetkik ve tahlili için bk. Güvel, *Hamîduddîn el-Ferâhî ve Kur'an'ı Yorumlama Metodu*, 447-494.

“نرميهم بحجارة” ifadelerine, yaygın tasavvura nispetle oldukça farklı bir anlam yüklemiştir.³⁴

Yemen’de bulunan yazıtlardan hareketle Fil Vakası’nı Ebrehetu’l-Eşrem ile ilişkilendirmek mümkün görünmemektedir.³⁵ *Siyer Kronolojisi* adlı eserimizde bu hususu incelemiş ve olayın Ebrehetu’l-Eşrem’in torunu olan Ebrehe b. eš-Şabâh el-Ĥimyerî ile alâkalı olduğunu ve söz konusu yazıtlardan çok daha sonraki bir tarihte gerçekleştiğini tespit etmiştik.³⁶ Bu tespitler çerçevesinde seferi düzenleyenin Ebrehetu’l-Eşrem olmasından mütevellit Fil Vakası ile Hz. Peygamber’in doğumu arasında yakınlığa işaret eden rivâyetlerin çelişkili olduğu yönündeki iddiaların temelsiz olduğu anlaşılmaktadır.

Gerek erken dönem metinlerde gerekse muahhar çalışmalarda Fil Vakası’nın mahiyeti ve Fil Sûresi hakkındaki rivâyetler ve bu rivâyetlere dayanarak yapılan tespit ve değerlendirmelerin telifi mümkün olmayan çelişkilerle dolu olduğu görülmektedir. Bu çelişkilerin başında Ebrehe’nin kimliği ve yaşadığı dönemin Fil Vakası’nın ayrıntılarıyla uyuşmaması gelmektedir. Bunun yanında erken döneme ait şiir ve rivayetlerde anlatılan vakanın mahiyeti ile takip eden asırlarda anlatılanlar da birbirinden tamamen farklıdır; ilk anlatımlarda şiddetli taş ve kum fırtınasının sebep olduğu bir olay tarif edilirken ilerleyen zamanlarda ortaya çıkan anlatımlarda olayın taş ve kum fırtınası yerine kuşların attığı taşlarla Fil Ashâbı’nın yok edilmesi şeklinde cereyan ettiğine yönelik mucizevî tasvirler yapılmaktadır. Bu iki anlatım biçimi arasındaki farklılıklar Fil Vakası’nın mahiyetinin aydınlatılması ve Fil Sûresinin bu çerçevede yeniden tetkik edilmesi lüzumunu ihsas ettirmektedir.

Fil Vakası’nın tarihî arka planı üzerinde daha önce *Siyer Kronolojisi* adıyla yayınlanan kitabımızda ayrıntılı bir tetkik yapmış, Tefsir ve Tarih kaynaklarından derlediğimiz erken döneme ait şiir ve metinlerden hareketle bazı tespitlerde bulunmuştuk. Bu makalede asıl odaklanacağımız kısım vakanın mahiyeti ve Fil Sûresinin anlamı olduğu için, bu hususa geçmeden önce bu tespitlerimizi mezkûr kitabımızdan özetleyelim:

Yemen’de 23 yıl kadar hüküm süren Ebrehe’nin yaşlanması veya ölmesinden sonra hakimiyeti altındaki topraklar oğulları Mesrûk, Yeksûm ile kızı Reyhâne’nin oğlu Ebrehe b. eš-Şabâh el-Ĥimyerî arasında paylaştırılarak üç bölgeye ayrılmıştı. Ebrehe b. eš-Şabâh’ın zamanla güç kazandığı ve özellikle eš-Şan‘â’ şehrine hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Aradan bir süre geçtikten sonra Ebrehe b. eš-Şabâh, Habeşistan kralının istekleri doğrultusunda Mekke’nin de içinde yer aldığı *Ĥicâz* bölgesine

³⁴ Ferâhî, *Tefsîru Nizâmi’l-Kur‘ân*, 417-480.

³⁵ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 178-179.

³⁶ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 177-182.

Muhammed b. Huzâ'î'yi vali tayin etti ve ona taç giydirip bölgeye gönderdi. Ancak *Hužeyl* kabilesinden bir adam tarafından görev yerine ulaşmadan okla vurulup öldürüldü. Bu durum Ebrehe b. es-Şabâh'ı öfkelenirdi. Buna ilâveten, *Qureyş* kabilesine mensup bazı kimselerin Ebrehe b. es-Şabâh'ın kontrolündeki bölgelerden birinde bir yangına sebep olmaları ve oğlu Eksûm b. Ebrehe b. es-Şabâh'ın hacdan dönerken (muhtemelen Kudüs'ten) Mekke'de soyulması da Ebrehe'nin sabrını taşırdı. Bir rivâyete göre ise Ebrehe bir kilise yaptırmıştı. *Qureyş*'in bir kolu olan *Benû Fukâym* kabilesine mensup bir kişinin gece içeri girerek bu kiliseyi kirletmesi Ebrehe'yi çok öfkelenirmiş ve bunun üzerine Mekke ve Kâbe üzerine bir sefer düzenlemiştir.

Fil Vakası, bu sebeplerden sadece birinden kaynaklanmış olabileceği gibi hepsinin bir araya gelmesiyle de gerçekleşmiş olabilir.³⁷ Sebep her ne olursa olsun içinde bir veya birkaç filin yer aldığı bir orduyla Yemen'den *Hicâz* bölgesine ve Mekke'ye doğru yola çıkan Ebrehe b. es-Şabâh, 6 Nisan 570 Pazar'a denk gelen bir Paskalya gününde *Necrân'a* varıp orada konakladı. Bu arada *es-San'â*'dan yola çıktıktan sonra yolda onun *Hicâz* bölgesine doğru yol aldığını öğrenen bazı kabileler yolunu kesti. Nufeyl b. Hâbîb komutasındaki *Has'am* kabilesi bunlardan biridir. Ebrehe b. es-Şabâh ordusuyla onları bozguna uğrattı ve Nufeyl b. Hâbîb'i sağ olarak ele geçirdi. Etrafından gelen tavsiyeler üzerine de onu öldürmeyip kendisine kılavuz yaptı. Nufeyl b. Hâbîb Fil Ashâb'ını Mekke'ye kadar getirdi. Bu sebeple onun Arap kabileleri nezdinde itibarı sarsıldı ve hainlikle suçlandı.

Nufeyl b. Hâbîb'in kılavuzluğunda Mekke yakınlarına kadar gelen Fil Ordusu *'Arafât* civarındaki *el-Muğammes*'te konakladı. Kısa bir süre sonra da ordunun önüne fili veya filleri geçirdikten sonra Mekke ve Kâbe'ye doğru ilerlemeye başladı. *Hirâ'* dağını geçip *el-Muhasşab* adı verilen yere geldiklerinde fillerden biri yere çöktü. Onlar fili yerinden kaldırmak için uğraşırken deniz tarafından çıkan bir kum-taş-toprak fırtınasına maruz kalarak bozguna uğradılar. Şiddetli rüzgârın sağa sola saçtığı toprak ve çakıllardan dolayı meydana gelen izdihamda yaralananlar ve ölenler oldu. Ordunun yönetim mekanizması çöktüğünden dolayı Yemen'e dönünceye kadar yollarda açlık, susuzluk ve hastalıktan askerler arasında ciddi zayıatlar meydana geldi. Böylece Mekke ve Kâbe ehli bu saldırıdan kurtulmuş oldu.³⁸

Siyer Kronolojisi adlı çalışmamıza dayanarak özetlediğimiz bu kısımda ifade edildiği üzere olay, şiddetli bir kum-taş-toprak fırtınasına maruz kalan ve daha önce Kâbe'ye bir zarar vermeleri durumunda Allah'ın gazabına uğrayacakları kendilerine defalarca söylenen Fil Ordusu'nun herhangi insanî bir mukavemetle karşılaşmadan bozguna uğraması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu

³⁷ Ayrıntılı tetkik için bk. Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 184-186.

³⁸ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 177-208.

makalenin amacı Fil Ordusu'nun bozguna uğratılmasının nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak ve Fil Süresinde olayı tasvir etmek için kullanılan "وَأَرْسَلَ" âyetinin, hâdiseye uygun düşen anlamını tespit etmektir. Fil Vakası ile ilgili kaynaklarda yer alan şiir ve metinler için mezkûr eserimize başvurulabilir. Burada söz konusu şiir ve metinlerin sadece makalenin konusu ve kapsamı açısından önemli görülen kısımları tetkik edilmeye çalışılacaktır. Ancak olayın sebepleri ve serencamı üzerinde durulmayacaktır.

Tetkik sırasında sadece Câhiliyye şiirleri, Kur'an ve sahâbî anlatımlarından istifade edilecek, hicrî II. asra tarihlendirilmiş olsa da Tefsir ve Tarih eserlerinde yer alan metinler doğrudan kaynak olarak kullanılmayacaktır. Çünkü kronolojik sırayla incelendiğinde erken dönemden beri telif edilmiş olan tefsir ve tarih kaynaklarının tasvirleri birbirinden oldukça farklıdır.

Tetkike başlamadan önce gerekli bazı kelime ve kavramlar hakkında kısa bilgiler verilecek, ardından sırasıyla şiirler, anlatımlar, ayetler ve hadisler incelenecektir. Daha sonra da yapılan tetkikin neticeleri hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Kelimeler/Kavramlar

Fil Vakası'ndan bahseden Fil Sûresi, şiirler ve metinlerde yer alan bazı kelimeler ve bunların konumuzla bağlantılı anlamları üzerinde kullanım sıklığı sırasına göre durmak yerinde olacaktır:

حَاصِبٌ

Fil Vakası'ndan bahseden şiirlerde sık sık kullanılan حَاصِبٌ sözcüğü Kur'an'da 4 farklı yerde geçmektedir.³⁹ Bunların hepsinde de "أرسل" fiiliyle birlikte gelmektedir. Sözlüklerde bu kelimeye "Toprak taşıyan ya da dolu ve kar taneleri serpiştiren rüzgâr"⁴⁰, "şiddetli bir şekilde dolu ve kar serpiştiren bulut"⁴¹ ve "fırlatılan taşlar"⁴² veya "taş-toprak serpiştiren şiddetli rüzgâr"⁴³ gibi anlamlar verilmiştir.

ريح قاصف

Bazı şiirlerde Fil Vakası sırasında ortaya çıktığı söylenen "ريح قاصف" atmosferik bir etkiyi ifade etmektedir. Fırtına veya kasırga olarak adlandırılacak bir olayı işaret eden bu terkinin, "Ağaçları ve binaları yerinden söken bir

³⁹ el-İsrâ 17/68; el-'Ankebût 29/40; el-Ğamer 54/34; el-Mulk 67/17.

⁴⁰ "الريح تحملُ الترابَ وكذلك ما تنأثر من دفاق البرد والتلج" Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 3/124.

⁴¹ "وللسحاب يرمي بالبرد والتلج حاصبٌ لأنه يرمي بمهما زنيا" Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 4/153.

⁴² "جحارةٌ فُذِّقُوا بها" Şâhib, *el-Muḥîṭ fi'l-Luğa*, 2/466.

⁴³ "الريح الشديدة التي تثير الحصاب" Ebû Naşr el-Cevherî, *eş-Şiḥâh*, 1/112.

rüzgâr"⁴⁴ veya "Ağaçları söken şiddetli rüzgâr"⁴⁵ ya da "Önüne çıkan ağaçları ve benzeri şeyleri yerle bir eden şiddetli rüzgâr"⁴⁶ için kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu tarifler Fil Vakası sırasında çıktığı bildirilen rüzgârın şiddeti konusunda bize ipucu vermektedir.

ريح صرصر

Şiirlerde Fil Vakası hakkında rüzgârın tanımı için "ريح صرصر" tabiri geçmektedir. Ancak bu tabir Kur'an'da da "ارسل" fiiliyle birlikte çok şiddetli rüzgâr için kullanılmıştır. Bu terkipteki "صرصر" kelimesi "her şeye çarpan ve etkileyen soğuk"⁴⁷ veya "şiddetli ses çıkaran"⁴⁸ gibi anlamlara gelmektedir.

شآبيب

'Amr b. 'Abdulvâhid'in şiirinde geçen "شآبيب" kelimesi "Aniden bastıran şiddetli yağmur" anlamına gelen "شؤب" kelimesinin çoğuludur.⁴⁹ "Peş peşel arka arkaya/sicim gibi" anlamına geldiği⁵⁰ söylenmiş olup "Bir yere yağan, başka yere düşmeyen yağmurlar"⁵¹ anlamında da kullanılmıştır. Yeri geldiğinde de görüleceği üzere bir şiirde bu kelimenin Fil Sûresindeki "ابابيل" kelimesinin yerine Fil Vakası'ndaki aynı olguyu/olayı tarif etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

طير

Fil Vakası ile ilgili olarak gerek Câhiliyye şiirlerinde gerek diğer anlatımlarda gerekse Fil Sûresinde yer alan "طير" kelimesi cemi müennes bir isim (اسم) olarak kabul edilir. Tekili "طائر" dir. "طير" kelimesi "اطيار" şeklinde çoğulun çoğulu (جمع الجمع) yapılıdır.⁵² Kelimenin "طار" fiilinden türetilen bir isim olarak "uçan/uçuşan şeyler" anlamında kullanıldığını gösteren deliller ileride serdedilecektir.

أبابل

'Abdulmuṭṭalib'e nispet edilen bir şiir dışında günümüze ulaşan kaynaklarda nübüvvet öncesine ait "أبابل" ifadesinin kullanıldığı Fil Vakası hakkında başka bir şiir tespit edemedik. Fakat Fil Vakası ile alâkalı olmayan bazı

44 "يقصف الشجر والبنان" İbn Kuteybe, Ğaribu'l-Ĥadiş, 2/478.

45 "الريح الشديدة التي تقصف الشجرة" Ezherî, Tehzîbu'l-Luġa, 8/290.

46 "شديدة تكثر ما مرت به من الشجر وغوره" İbn Manzûr, Lisân'l-'Arab, 9/283.

47 "البرد الذي يضرب كل شيء ويحمله" Ĥalîl b. Aĥmed, Kitâbu'l-'Ayn, 7/82.

48 "الشديدة الصوت" Muberrred, el-Kâmil fi'l-Luġa, 4/36.

49 Muberrred, el-Kâmil fi'l-Luġa, 2/34.

50 "الدقعات" Kurâ'u'n-Neml, el-Munteĥab, 1/443.

51 "المنظر يصبب المنكان ويخطئ الآخر، وجمعه الشآبيب" Ezherî, Tehzîbu'l-Luġa, 11/296.

52 Ĥalîl b. Aĥmed, Kitâbu'l-'Ayn, 7/447.

Câhiliyye şiirlerinde ve Fil Süresinin nüzûlünden sonrasına ait şiirlerde kullanılmıştır.

Kaṭâde'den (öl. 117/735) "أبا بيل" kelimesinin "peş peşe gelen çok şey" anlamına geldiği nakledilir.⁵³ el-Halîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî'ye (öl. 170/787) göre "أبا بيل" kelimesi "birbirini takip eden, bölük bölük" anlamına gelir.⁵⁴ el-Ferrâ' (öl. 207/823) ise bunun, "yük üstüne yük" anlamına gelen "الإيالة" kelimesinin çoğulu olduğunu bildirir.⁵⁵ İbn Mes'ûd, İbn Zeyd ve el-Aḥfeş'e göre de "أبا بيل", "farklı taraflardan dağınık olarak gelen" anlamına gelmektedir.⁵⁶

2. Şiirler

Bu kısımda Fil Vakası ile alakalı olup Fil Süresinin anlaşılmasına katkı sağlayabilecek şiirler tespit edilebildiği kadarıyla kronolojik sıraya göre ele alınacaktır.

2.1. 'Abdulmuṭṭalib'e Nispet Edilen Şiirler

'Abdulmuṭṭalib'in Fil Vakası hakkında söylediği bildirilen birkaç şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin 'Abdulmuṭṭalib'e nispeti tartışılabilir. İncelediğimiz kadarıyla bu şiirlerde bazı anakronik ifadeler bulunmakla beraber bu şiirlerin oldukça erken bir döneme ait oldukları kullanılan ifadelerden anlaşılabilir. Dolayısıyla anılan şiirler Fil Vakası'nın mahiyetine dair birer bilgi kaynağı olarak kullanılabilir. Bunlardan bazılarının konumuzla alakalı olan beyitlerinde "طير" ile ilgili ifadeler geçmektedir. Bu beyitlerden bazıları uzunca bir şiirin şu kısmıdır:⁵⁷

فردهم الله عن هدمه ... وأعيابهم الغيل لا يقدم
بطير أبا بيل ترميهم ... كان مناقيرها العندم
تبس الحجارة في هامهم ... كرمي ذوي الكتب من ترجم

"Allah onların (Kâbe'yi) yıkmalarını engelledi... Fil adım atmayarak onları uyardı"

"Kırmızı gagaları olan Tayr-ı Ebâbîl'in attığı taşlar onların boyunlarında dağılıyordu. Tıpkı Ehl-i Kitab'tan recmedilen kimseler gibi..."

Şiirde Allah'ın, Ebrehe ve ordusunun Kâbe'yi yıkmalarına engel olduğu, onların filin ilerlemekten geri durmasıyla uyarıldıkları, daha sonra "طير أبا بيل" tarafından atılan taşların onların boyunlarında ufalandığı ve Ehl-i Kitab'ın recm yaptığı gibi recmedildikleri anlatılmaktadır.

53 "طيرًا كثيرًا مُتتابعًا" 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, 3/460.

54 "يبيع بعضها بعضاً إتيلاً إتيلاً، أي: قطعاً حلف قطع" Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/343.

55 "وأما الإيالة: فهي الفضلة تكون على حمل الحمار أو البعير من العلف، وهو مثل الخصب على الخصب، وحمل فوق حمل، فلو قال قائل: واحد الأبا بيل إيالة كان" Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, 292.

56 "منفرقة نجيء من كل ناحية؛ من هنا ومن هنا" Semîn el-Ḥalebî, *'Umdetu'l-Huffâz*, 1/49.

57 Nu'mân b. Muḥammed, *el-Menâkıb ve'l-Meşâlib*, 46.

Şiirdeki “بطير أبا بيل ترميهم” ifadesi şiirin geç dönemde ‘Abdulmuṭṭalib’e nispet edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Öte yandan şiirdeki “كرمي ذوي الكتب” ifadesiyle olayın özellikle Ehl-i Kitâb’ın recmetmesine benzetilmesi şiirin Câhiliyye dönemine uzanan bir aslının varlığına da işaret etmektedir. Çünkü recm cezası Hz. Peygamber dönemi ve sonrasında sadece Ehl-i Kitâb’a has olmaktan çıkmıştır. Eğer bu beyitler ‘Abdulmuṭṭalib’e İslâm’dan sonra nispet edilmiş olsalardı böyle bir benzetme edebî açıdan noksan olabilirdi.

Şiirde geçen “كان متافيرها العتدم” ifadesinin yorumu açısından iki durum ortaya çıkmaktadır. İlkine göre bu ifadede “طير” bir kasırğa olarak değerlendirildiğinde meydana gelen hortum veya hortumlar teşbihen kuşların gagasına benzetilmiş olabilir. Nitekim ileride gelecek bir rivâyette de fırtına esnasında oluşan hortumlar kuşların hortumlarına (كَأَنَّهَا) (الْبَيْتُ شَبِيهَةٌ بِالْوُطُوَاطِ حُمْرٌ وَسُودٌ) benzetilmektedir. Bir diğer ihtimal de bu ifadelerin ‘Abdulmuṭṭalib’in şiirinin orijinalinde yer almayıp, rivâyet sırasında ifadelerin değiştirilmesi veya düzenlenmesiyle ortaya çıkmış olmasıdır.

‘Abdulmuṭṭalib’e nispet edilen bir diğer şiir ise şudur:⁵⁸

وكان ذو العرش بنا رحيمًا أيدنا وأهلك الظلوما
بالطير ترميهم جثوماً بمرسلات سومت تسويمًا
قذف اليهود العاهر المرجوما فأصبحوا وفيلهم رميما

“Arşın sahibi bize acıdı... Bizi destekledi ve zalimi helak etti”

“Onlara avuç dolusu taş atan bulutla... Atılanlar hedeflerine isabet ediyordu”

“Yahudilerin zina edeni taşladıkları gibi... filleri tefessüh etmiş olarak sabahladılar”

Şiirdeki “بالطير ترميهم جثوماً بمرسلات سومت تسويمًا” ifadeleri “طير” ile rüzgârın birlikte taş-toprak saçtığı açıkça ifade edilmektedir. Keza “قذف اليهود العاهر” ifadeleriyle recmin Ehl-i Kitâb’a nispet edilmiş olması da yukarıdaki şiirde de bahsedildiği üzere şiirin Câhiliyye döneminde inşâ edilmiş olduğuna dair kuvvetli bir delil niteliği taşımaktadır. Çünkü, mahiyeti tartışılmakla birlikte recm, nübüvvetten sonra Müslümanların da tatbik ettikleri bir had cezası olmuştur.

İbn Mes‘ûd’dan nakledilen bir haberden hareketle⁵⁹ yukarıdaki şiirde yer alan “مرسلات” kelimesiyle rüzgârın kastedildiği söylenebilir. Devamındaki “سومت تسويمًا” ifadesi ise “مُسُومَةٌ عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنْ” ... وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ. مُسُومَةٌ عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنْ”⁶⁰ âyetlerindeki anlamından hareketle “onları bire bir hedef almak” şeklinde yorumlanabilir.

⁵⁸ Nu‘mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-Meşâlib*, 47.

⁵⁹ İbn Vehb, “قال: وأخبرني عبد الله بن يزيد عن المسعودي عن سلمة بن كهيل عن رجل سأل ابن مسعود: ... قال: فما المرسلات عرفاً؟ قال: الريح” *Tefsîru'l-Kur‘ân*, 1/32.

⁶⁰ Hûd 11/82-83.

‘Abdulmuṭṭalib’e nispet edilen bir başka şiirde de şu ifadeler yer almaktadır:⁶¹

هو الذي إذ ركبوا الجليلا صب على إبرة السجلا والطير من فوقهم مثولا فامطرتهم مطرا وبيلا
فوقعوا صعر الرؤوس ميلا كالزرع يلقي رأسه مأكولا.

Tespitimize göre, bu şiir iki matbu kaynakta yer almakta⁶² ve aralarında bazı ifade farklılıkları ile beyitlerde ziyadeler ve noksanlıklar bulunmaktadır. Bu ifade farklılıklarından konumuzla ilgili olan ve kaynağın birinde “والطير من” olarak verilmıştır. Bu durum bize şiirin bir aslının bulunduğunu, ancak rivâyet sırasında bazı ifadelerinin değiştirilmiş olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla şiirlerde yer alan ibarelerin bazılarında anakronizme düşülmüş olması mümkündür.

Şiirde Allah’ın Ebrehe’ye ve atlarına binen adamlarının üzerine “السجيل” gönderdiği, bunu “طير”ın şiddetli bir yağmur gibi onların üzerine boşalttığı, kafalarından ve boyunlarından isabet aldıkları ve sonunda başı yenmiş ekin gibi kaldıkları anlatılmaktadır.

Burada “مطرا وبيلا”, “şiddetli ve büyük taneli yağmur” benzetmesiyle “السجيل”in etkisine vurgu yapılmıştır. Nitekim Kur’an’da “وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّنْ السَّجِيلِ” ifadeleriyle⁶³ siccîlden taşlar yağmurun yağışına benzetilmiştir.

Şiirde “طير”ın ifade edildiği “والطير من فوقهم مثولا” kısmı diğer kaynakta “والطير من فوقهم مثولا” şeklinde verilmiştir. Buradaki “جلولا” ifadesinin anlamına (جَلَّلَ) göre “طير” onların üzerine dolu dolu siccîl “السجيل” serpmiştir.

Son olarak ‘Abdulmuṭṭalib’e nispet edilen kısa bir şiirde de şu ifadeler bulunmaktadır:⁶⁴

الحمد لله الأجل الأعظم أيدنا اليوم زحوف الأشرم بالنصر والريح وطير حوم ترميهم بالجنبدل المسموم.

Şiirde ‘Abdulmuṭṭalib, Fil Ordusu’na karşı kendilerine yardım eden Allah’a hamd etmekte ve bu yardımın “adrese teslim” şeklinde niteleyebileceğimiz “الجنبدل” (taş) atan rüzgâr ve “طير” ile gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Bu şiirde de “طير”, rüzgârla beraber fonksiyon icra eden bir olgu olarak tarif edilmekte ve bu ikilinin olayın müsebbibi olduğu bildirilmektedir.

⁶¹ Nu‘mân b. Muḥammed, *el-Menâkıb ve'l-Meşâlib*, 47.

⁶² Meçhul Müellif, *Nihâyetu'l-Ereb*, 313; Nu‘mân b. Muḥammed, *el-Menâkıb ve'l-Meşâlib*, 47.

⁶³ Hûd 11/82.

⁶⁴ Nu‘mân b. Muḥammed, *el-Menâkıb ve'l-Meşâlib*, 47.

2.2. 'Amr b. el-Vaḥîd b. Kilâb'a Nispet Edilen Şiir

Fil Vakası hakkında tespit edebildiğimiz en eski şiirlerden bir başkası da 'Amr b. el-Valîd b. Kilâb tarafından Fil Ordusu'na kılavuzluk ederek ihanet ettiğini düşündüğü Nufeyl b. Ḥabîb'i yermek için söylediği rivâyet edilen şu şiirdir:⁶⁵

سطا الله بالحبشان والفيل سطلوة ... أرى كل قلب واهيا فهو خائف
ويوم ذباب السيف كان نذيره ... ويوم على جنب
المغمس كاسف

أميرهم رجل من الطير لم يكن ... نفاقا لها بين الحجاره واكف
أشعلت بالجلبين النفايف

ندقهم من خلفهم وأمامهم ... وعارضهم فوج من الريح قاصف
يبح إلا التابعون الروادف

يخالسنتهم أنفاسهم ونفوسهم ... ولم

Yukarıdaki şiirde yer alan "أميرهم رجل من الطير" ifadesi, yer aldığı eserin yazmasına erişen 'Abdurrahmân b. Yahyâ tarafından muhakkikten farklı olarak "من الحجاره واكف" şeklinde, "بين الحجاره واكف" şeklinde, "ندقهم من خلفهم وأمامهم" ibâresi de "ندقهم من خلفهم وأمامهم" şeklinde okunmuştur.⁶⁶ Metindeki koyu kısımlar makalenin konusuyla alakalı ve ileride ele alıp tetkik edeceğimiz kısımları göstermektedir.

Şiir metninin bazı noktalama işaretlerinin nakil ve/veya tahkik sırasında doğru zapt edilmemiş olabileceğini gösteren kanıtlar vardır. Ayrıca bazı kelimelerinin yanlış okunmuş/aktarılmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, şiir tek bir kaynaktan yer almakta ve bu nedenle ifadelerin başka kaynaklardan tetkik ve tespiti imkânı bulunmamaktadır. Keza metindeki "يوم ذباب السيف" gibi bazı tarihî olaylarla ilişkili olduğu anlaşılan ancak hakkında bir bilgi bulamadığımız ifadelerin manasını tam olarak vermek de oldukça zordur. Dolayısıyla biz burada şiiri tercüme etmek yerine genel itibarıyla muhtevasına değindikten sonra iddiamıza mesned teşkil eden ifadeler üzerinde duracağız.

Şiirde Allah'ın Habeşlileri ve Fil'i muâheze edip onları kahrettiği, *Yevmu Žûbâbi's-Seyf* ve *Yevmu Cenbi'l-Muğammes* gibi zor günlerde olduğu gibi onların karşısına taşlardan teşekkül etmiş bir Tayr Grubu çıktığı (رجل من الطير) (رجل من الطير) ve kılıç müdahalesi bile olmadan onların önlerinin kesildiği anlatılmaktadır. Ebrehe'nin topladığı ve vadileri dolduran ordunun (celeb) üzerine taş yağmurunun sanki gökten yağmur boşalıncasına önlerinden arkalarından onların üzerine boşaldığı (ندقهم من خلفهم وأمامهم), sonra karşılıklarına ağaçları söken bir rüzgâr çıktığı, bunun üzerine canlarının derdine düşükleri, onlardan sadece yol-iz bilenleri takip edenlerin kurtulabildiği bildirilmektedir.

⁶⁵ İbn Ḥabîb, *el-Munemmak*, 77-78.

⁶⁶ 'Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî, *el-Âsâr*, 8/39.

Bu şiirde konumuz açısından dikkat çekici olan beyitler şunlardır:

أميرهم رجل من الطير لم يكن ... نقافا لها بين الحجارة واكف
 أشعلت بالمجلبين النفاف
 كأن شأبيب السماء هوية ... وقد

Burada ‘Amr “شأبيب السماء هوية” ifadesiyle aniden bastırarak şiddetli bir yağmur gibi tarif etmektedir.⁶⁷ Ayrıca aynı şiirde “نقافا ... لم يكن” ifadesiyle de herhangi bir çatışma olmadığı beyan edilmektedir. Buradaki “أميرهم رجل من الطير” ifadesinde bir tashif hatası olabileceği hususu dikkate alınmalıdır. Nitekim yukarıda da işaret edildiği üzere şiirin bu kısmını aynı eserin yazmasından nakleden Abdurrahmân b. Yahyâ bu beyti “أمير لهم رجل من الطير لم يكن ... نقافاً لها من الحجارة واكف” şeklinde zapt etmiştir.⁶⁸ Kelimenin kökünün “مارت السحابة: تَحَرَّكَتْ، سَارَتْ” “مار يمور” olduğu kabul edildiğinde buradaki ifade if‘al babında meçhul okunur ve “أمير لهم رجل من الطير” ifadesi “onların üzerine bir Ṭayr Kümesi gönderildi” anlamına gelir. Her iki durumda da ifadenin bu anlama geldiği ve bunun da onların üzerine küme küme “طير” gönderildiği şeklinde anlaşılması gerekir.

Şiirdeki “طير” ibaresi mezkûr “كأن شأبيب السماء هوية ... وقد أشعلت بالمجلبين النفاف” kümesinin bir anda gökten Ebrehe’nin vadileri dolduran ordusunun üzerine boşaldığını ifade etmektedir.

2.3. Nufeyl b. Ḥabîb’e Nispet Edilen Şiirler

Nufeyl b. Ḥabîb de Fil Ordusu’na kılavuzluk ettiği için kendisini kınayan ‘Amr b. el-Vahîd b. Kilâb’a şu beyitlerle cevap vermiştir:⁶⁹

ماذا يريك عقابي لو ظفرت به ... يا ابن الوحيد من الآيات والعبر
 قلنا المغمس يوما ثم ليلته ... في عالج كثؤاج النيب والبقر
 حتى رأينا شعاع الشمس تستره ... طير طار منتشر
 يرمينا مقبلات ثم مدبرة ... بحاصب من كرجل جراد سواد الأفق كالمطر
 وأشعل الحبش لا تلوي على أحد ... وعارضتنا زحوف الريح عن يسر
 كبا لأذقاننا والريح تدبرنا ... لا تنقي الشر من ربح ولا حجر
 فزل منا شديد لا طباح به ... ومات أكثر ذاك الجيش بالعسر
 كأنهم نجالات الضأن نائمة ... وبالمتون من الحيشان كالدبر

Tek kaynakta yer almış olmasından dolayı bu şiirde de tashif, tahkik ve noktalama işaretlerinden kaynaklanan hataların bulunması mümkündür.

Nufeyl b. Ḥabîb tarafından inşâ edilen ve yukarıda şiirine yer verilen ‘Amr b. el-Vahîd’e de cevap niteliği taşıyan bu şiirde Nufeyl ana hatlarıyla şunları söylemektedir: Yaşananlardan ibret almak bakımından benim cezalandırılmam sana ne kazandıracak? *el-Muğammes*’te bir gün bir gece koyun ve sığır melemesine benzer bir ses içinde kaldık. Sabah olunca güneşin ışıklarını örten çekirge sürüsü gibi yayılmış bir “طير” gördük. Ufkun karanlığından

⁶⁷ “صبحناهم جرذاً كأد غبارها ... شأبيب صيف يزهوُّ حاصب” Cerîr, *ed-Divân*, 2/810.

⁶⁸ ‘Abdurrahmân b. Yahyâ Mu‘allimî, *el-Âşâr*, 8/39.

⁶⁹ İbn Ḥabîb, *el-Munemmak*, 78.

döne dolaşa (önümüzden ardımızdan) üzerimize yağmur gibi toz-taş-toprak (حاصب) atıyordu. Habeşliler tutuştu onları kimse bir araya getiremiyordu (Her biri bir yana dağıldı). Sol taraftan gelen rüzgâr sürüleri/grupları (زحوف الريح) önümüzü kesti. Çenelerimizin üzerine yere kapaklandık. Rüzgâr bizi yuvarlıyordu. Ne rüzgârın ne de taşın şerrinden korunabiliyorduk. En kuvvetlimiz bile kayıp düşüyordu (ز). Olayın şiddetinden dolayı ordu[daki askerlerin] çoğu öldü. Habeşliler uyuyan koyun sürüleri gibi sırt sırta yatıyorlardı.

Şiirin “فلنا المغمغمس يوما ثم ليلته ... في عالج كثؤاج النيب والبقمر” beyitleriyle bir önceki gün ve gecede fırtınanın gelişi anlatılmaktadır. Ardından “حتى رأينا شعاع الشمس تسترد” ifadeleriyle de güneşin ışıklarını kapatan ve her tarafa yayılıp uçan bir çekirge sürüsüne benzeyen bir “طير” görüldüğü, ardından da “يرميننا مقبيلات ثم مدبرة ... بحاصب من سواد الأفق كالمطر” beyitleriyle ufkun karanlığından gelip giderek (döne döne) yağmur gibi taş-toprak serpiştiği ifade edilmektedir. Bunlara ilaveten “لا نتقي الشر من ربح ولا حجر” ifadeleriyle de rüzgârın insanları önüne katarak yerlerde nasıl yuvarladığı bildirilmekte ve bütün bu olanlara rüzgâr ve toz-taş-toprak fırtınası sebep gösterilmektedir. Keza rüzgârın şiddetini olay üzerindeki etkisini “فزل منا شديد لا طياح به” *“Kuvvetli kimselerin bile yere düştüğü”* şeklindeki tariflerden çıkarmak mümkündür. Son beyitlerdeki “كأنهم نجلات الضأن نائمة ... وبالمتون من الحيشان كالدير” ifadeleri de askerlerin yerlerde uyuyor gibi sırtüstü yattıklarını göstermektedir. Bu ifadeler Fil Sûresindeki “فجعلهم كعصف مأكول” âyetindeki tarifile uyushmaktadır.

Bir başka şiirde Nufeyl kendisini eleştirenlere şöyle cevap vermiştir:⁷⁰

حمدت الله إذ أبصرت طيرا ... وسفي حجارة تسفي علينا
فكل الناس يسأل عن نغيل ... كأن عليّ للحيشان دينا
وأمطرنا بلا ماء ولكن ... عذاب نقيمة اردفن حيناً

Nufeyl'e nispet edilen bu beyitler çok sayıda kaynakta yer aldığı için ifadelerin tetkiki ve tespiti yukarıdaki iki şiire nispeten daha kolay yapılabilir. Aşağıda görüleceği gibi şiirin muhtelif kaynaklardaki lafız farkları, yukarıdaki iki şiirin zaptı konusundaki şüphelerimizi haklı çıkarır niteliktedir. Bu lafız farklarından hareketle bazen tercih yapmak zorlaşmaktadır. Ancak bu makalenin amacı şiirin tamamını ve doğru lafızları tespit değil, konuyla alakalı ibârelerin delâletinin tespitidir. Meselenin açıklığa kavuşması bakımından bunlardan birkaçını burada örnek olarak vermek gerekir.

İbn İshâk (öl. 151/768) tarafından da nakledilen⁷¹ bu şiirin konumuzla alakalı ifade farklılıklarından bazıları şöyledir:

فإنك لو رأيت، ولن تريه ... إلى جنب المحصب ما رأينا... خشيت الله لما رأيت طيرا ... وقذف حجارة ترمي علينا

⁷⁰ İbn Hâbib, *el-Munemmak*, 79.

⁷¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, nşr. Süheyl Zekkâr, 64.

Aynı şiir eṭ-Ṭaberî (öl. 310/923) tarafından da “حمدت الله إذ عاينت طيرا ... وخفت” şeklinde nakledilmiştir.⁷² Keza Ebû Bekir ed-Dîneverî (öl. 333/945) tarafından da “حَمِدْتُ اللَّهَ إِذْ أَبْصَرْتُ طَيْرًا ... وَحَصَبَ حِجَارَةً تُلْقَى عَلَيْنَا” olarak aktarılmıştır.⁷³

Nufeyl b. Ḥabîb bu şiirde hâdiseyi şöyle anlatmaktadır: “طَيْرٌ”ı görünce Allah’a hamd ettim. Peşinden üzerimize taş yağmaya başladı. Susuz yağmura tutulduk. Bu, intikam alıcı bir azaptan başka bir şey değildi. Herkes Nufeyl’i soruyordu. Sanki benim Habeşlilere borcum varmış gibi...

Nufeyl’in şiirinde konumuz açısından ilk dikkat çeken beyit şudur: “دعوت خشيمت الله لما رأيت طيرا ...” “دعوت الله إذ أبصرت طيرا” ve üzerimize yağan taş serpintisini gördüğümde Allah’a hamd ettim”. Nufeyl, “دعوت الله إذ أبصرت طيرا” şeklinde farklı varyantlarla nakledilen ifadesinde “طَيْرٌ”ı gördüğünde Allah’a hamd etmiştir. Keza, “Üzerimize taş atılacağından/yağacağından korktum” diye çevirebileceğimiz “وَحَصَبَ حِجَارَةً تُلْقَى عَلَيْنَا” ifadesinden de anlaşılacağı üzere Nufeyl, gördüğü şeyin nasıl bir etkiye sebep olacağını anlamıştır. Eğer “طَيْرٌ”ın Nufeyl’in zihninde “kuşlar” anlamına geldiği kabul edilirse bu durumda onun kuşları görmesiyle Allah’a hamd etmesi arasında nasıl bir bağ kurduğunu açıklamaları icap ederdi.

Nufeyl’in beyitlerinde dikkat çeken bir diğer nokta ise “طَيْرًا” kelimesinin ma’rife değil, Fil Sûresinde olduğu gibi nekra gelmesidir.

2.4. Ebû’s-Sâlt’a veya Oğlu Umeyye’ye Nispet Edilen Şiir

Ebû’s-Sâlt’ın (أَبُو الصَّلْتِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ الشَّافِعِيِّ) veya oğlu Umeyye’nin Fil Vakası hakkındaki şiirinin konumuzla alakalı kısmı ise şöyledir:⁷⁶

حَسِبَ الْفَيْلَ بِالْمُعَمَّسِ حَتَّى ... ظَلَّ يَجُوبُ كَأَنَّهُ مَعْفُورٌ
لَا زِمًا خَلْفَةَ الْجِرَانِ كَمَا فُطِّرَ ... مِنْ صَخْرٍ كَنَبْكَ تَحْدُورُ
خَوْلَةٌ مِنْ مُلُوكِ كِنْدَةَ أَبْطَالٍ ... مَلَاوِثٌ فِي الْحُرُوبِ صُفُورُ
خَلْفُوهُ ثُمَّ ابْدَعُوا جَمِيعًا ... كُلُّهُمْ عَظْمٌ سَافَهُ مَكْسُورُ
كُلُّ دِينٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ اللَّهِ ... إِلَّا دِينَ الْحَنِيفَةِ نُورُ

Şiirde dikkat çeken kısım, ordunun dağıldığından ve ordudakilerin ayak kemiklerinin kırık olduğundan bahseden “خَلْفُوهُ ثُمَّ ابْدَعُوا جَمِيعًا ... كُلُّهُمْ عَظْمٌ سَافَهُ مَكْسُورُ” beyitleridir. Bu beyitlerden hâdise sırasında ordunun tamamen ölmediği, bir kısmının yaralı olarak kurtulup kaçtığı anlaşılmaktadır.

⁷² Ṭaberî, *et-Târîh*, 2/136.

⁷³ Ebû Bekir Dîneverî, *el-Mucâlese*, 4/85.

⁷⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, nşr. Süheyl Zekkâr, 64.

⁷⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/53.

⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/60.

Şiirde dikkat çeken bir diğer husus ise “طَيْر” ifadesinin geçmemesi, kuşlardan kaynaklanan bir cezalandırmaya yer verilmemiş olmasıdır. Bu da cezalandırma şeklinin olağan dışı bir şey olmadığını gösteren dolaylı bir delil olarak değerlendirmelidir.

2.5. Ebû Kıays b. el-Eslet'e Nispet Edilen Şiir

Ebû Kıays b. el-Eslet'e (öl. 1/623) nispet edilen şu şiirde⁷⁷ de hâdisenin mahiyetini tarif eden ifadeler yer almaktadır:

فَعُودُكُمْ مِنْهُ بَلَاءٌ مُصَدِّقٌ ... غَدَاةٌ أَبِي يَكْسُومَ هَادِي الْكُنَائِبِ كَيْبِيئُهُ بِالسَّهْلِ تَمْسِي وَرَحْلُهُ ... عَلَى الْقَادِقَاتِ فِي رُؤُوسِ الْمَنَاقِبِ

فَلَمَّا أَتَاكُمْ نَصْرُ ذِي الْعَرْشِ رَدَّهُمْ ... جُنُودُ الْمَلِكِ بَيْنَ سَافٍ وَحَاصِبٍ قَوْلُوا سِرَاعًا هَارِبِينَ وَلَمْ يَأُوبُ ... إِلَى أَهْلِهِ مَلْحَبِشٍ غَيْرُ عَصَائِبِ

Şiirde Ebû Yeksûm (Ebrehe b. es-Şabâh el-Himyeri) ve ordusundaki süvari birliklerinin düzlüklerden (muhtemelen *en-Nahletu'l-Yemâniye* yoluyla) yaya birliklerinin de dağ başlarındaki geçitlerden (muhtemelen Tâif ile Mekke arasındaki kestirme dağ yoluyla) geldiklerinden⁷⁸ bahsedildikten sonra “فَلَمَّا أَتَاكُمْ” beyitlerinde onların taş-toprak serpintilerine (وَمَعْنَى سَفَتِ طَيْرَتِ) maruz kaldıkları ve bunun üzerine geri döndükleri anlatılmaktadır. Keza “قَوْلُوا سِرَاعًا هَارِبِينَ وَلَمْ يَأُوبُ ... إِلَى أَهْلِهِ مَلْحَبِشٍ غَيْرُ عَصَائِبِ” beyitlerinde de insanların orada tamamen helak olmadığı, en azından bir kısmının yaralı olarak ailelerine kavuştukları bildirilmektedir.

Câhız'ın (öl. 255/869) naklettiği versiyonda “جُنُودٌ ... جُنُودُ ذِي الْعَرْشِ رَدَّهُمْ ... جُنُودُ الْإِلَهِ بَيْنَ سَافٍ وَحَاصِبٍ” yerine “فَلَمَّا أَتَاكُمْ نَصْرُ ذِي الْعَرْشِ رَدَّهُمْ ... جُنُودُ الْإِلَهِ بَيْنَ سَافٍ وَحَاصِبٍ” denilmektedir. Bu ifade daha doğru gibi görünmektedir. İlk ifadede “فَلَمَّا أَتَاكُمْ نَصْرُ ذِي الْعَرْشِ” şeklinde ifade edilen kısım Câhız'ın naklinde “فَلَمَّا أَجَازُوا بَطْنَ نَعْمَانَ ... جُنُودُ الْإِلَهِ بَيْنَ سَافٍ وَحَاصِبٍ” olarak nakledilmiş ve Tâif ile Mekke arasında yer alan *Baṭnu Nu'mân*'dan bahsedilmiştir.⁷⁹ Bu örnek bize bir şiirin zaman içinde kafiyesi bozulmadan değiştirilebileceğini göstermektedir. Bu değişim şiirdeki bazı anakronik ifadelerden (burada “فَلَمَّا أَتَاكُمْ نَصْرُ ذِي الْعَرْشِ”) hareketle fark edilebilir.

⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/59.

⁷⁸ Fil Ashâbi'nun Mekke'ye giriş güzergâhları hakkında bu şiirdeki ifadelerin tetkikini de kapsayan incelememiz için bk. Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 195, 197-198, 201.

⁷⁹ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 134, 187; Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 195.

2.6. Umeyye b. Ebî's-Şalt'a veya Ebû Kays Şayfî b. el-Eslet'e Nispet Edilen Şiir

Umeyye b. Ebî's-Şalt veyahut da Ebû Kays Şayfî b. el-Eslet'ten nakledilen bir başka şiirde ise şu beyitler yer almaktadır:⁸⁰

وَمِنْ صُنْعِهِ يَوْمَ فِيلِ الْحَبِشِ ... إِذْ كُنَّا بَعَثُوهُ رَزْمًا
تَحَاجَتْهُمْ تَحْتَ أَقْرَابِهِ ... وَقَدْ شَرَّمُوا أَنْتَهُ فَاتَّخَرْتُمْ
وَقَدْ جَعَلُوا سَوَاطِئَهُ مِعْوَلًا ... إِذَا يَمُوهُ فَمَاءَهُ كَلِيمًا
فَأَرْسَلَ مِنْ فَوْقِهِمْ حَاصِبًا ... فَلَقَّاهُمْ مِثْلَ لَفِّ الْقَرْمِ
تَخَضُّ عَلَى الصَّبْرِ أَحْبَابُهُمْ ... وَقَدْ تَأَجَّوَا كَثْوَجَ الْغَنَمِ

el-Ezrakî (öl. 250/864) tarafından nakledilen versiyonda konumuzla alakalı kısım "يَحْتُ عَلَى الطَّيْرِ أَجْنَادُهُمْ وَقَدْ تَأَجَّوَا كَثْوَجَ الْغَنَمِ" şeklinde aktarılmıştır.⁸¹ Görüldüğü üzere "تَخَضُّ عَلَى الصَّبْرِ أَحْبَابُهُمْ" yerine metin "يَحْتُ عَلَى الطَّيْرِ أَجْنَادُهُمْ" şekline dönüşmüştür. Bu farklılık bir tahkik hatasından da kaynaklanmış olabilir.

Aynı kısımlar es-Suheyli (öl. 581/1185) tarafından "وَقَدْ تَخَضُّ عَلَى الصَّبْرِ أَحْبَابُهُمْ ... وَقَدْ" şeklinde⁸², İbn Keşîr (öl. 774/1373) tarafından ise "تَحْتُ عَلَى الصَّبْرِ" şeklinde nakledilmiştir.⁸³ Bu ifadelerin anlamı "Din adamları onları sabra teşvik ediyordu" şeklinde verilebilir.

Şiirin baş tarafında Fil Günü'nde ilerlemek istemeyen file Habeşliler tarafından yapılan eziyetler ayrıntılı olarak anlatıldıktan sonra "فَأَرْسَلَ مِنْ فَوْقِهِمْ حَاصِبًا" beyitlerinde onların üzerine "حاصب" gönderildiği "ارسل" fiiliyle net bir biçimde ifade edilmekte ve burada gönderilen "حاصب"ın Fil Sûresindeki "طير" ile aynı fonksiyonu icra ettiği ve aynı olgunun kastedildiği görülmektedir. Diğer taraftan "يَلْفَهُمْ مِثْلَ لَفِّ الْقَرْمِ" ifadesiyle de bir kum-taş-toprak fırtınasının (حاصب) Fil Ordusu'nu kucaklarcasına içine aldığı edebî bir dille ifade etmektedir.

2.7. İbn Kays er-Ruqayyât'a Nispet Edilen Şiir

Bir başka şair olan İbn Kays er-Ruqayyât (öl. 75/694) ise şunları söylemiştir:⁸⁴

كَادَهُ الْأَشْرَمُ الَّذِي جَاءَ بِالْفِيلِ ... قَوْلٌ وَحَيْشُهُ مَهْرُومٌ
وَاسْتَهَلَّتْ عَلَيْهِمُ الطَّيْرِ بِالْمُنْدَلِ ... حَتَّى كَانَتْ مَرْجُومٌ

Bu beyitlerde de Fil Ordusu'nun gelişi ve bozguna uğrayarak geri dönüşü anlatılmakta, onların üzerine "طير"ın şiddetle boşaldığı ve onları recmedilmiş gibi bir hale soktuğu ifade edilmektedir.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/58-59.

⁸¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/149.

⁸² Suheyli, *er-Ravdu'l-Unf*, 1/166.

⁸³ İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 8/490.

⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/61.

Şiirde yer alan “وَأَسْتَهَلَّتْ عَلَيْهِمُ الطَّيْرُ بِالْحَنْدَلِ ... حَتَّى كَأَنَّهُ مَرْجُومٌ” ifadelerinde “وَأَسْتَهَلَّتْ” هَلْ وَاشْتَدَّ انْصِبَابُهُ” kısmındaki “أَسْتَهَلَّتْ” fiili yağmur için kullanıldığında “yağış, artarak ve ses çıkararak şiddetlendi” anlamında kullanılmaktadır. Burada ise “الطَّيْرُ” ve “الْحَنْدَلِ” ifadesiyle birleşerek şiddetli bir kum-taş-toprak fırtınasının tarifi yapılmaktadır. Şiirdeki bu ifadeyle ilgili açıklamalarda bulunan es-Suheyli (öl. 581/1185) “Burada kuşların istihlâli bulutun yağmur yağdırmasına (istihlâl) benzetilmiştir” şeklinde bir değerlendirme yapmış ve “طير”ın istihlâli ile bulutun yağmur yağdırması arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir.⁸⁵ Dolayısıyla “طير”ın bir kum-taş-toprak bulutu olduğu kabul edildiğinde beyitlerin edebî üstünlüğü ortaya çıkmakta ve böyle bir açıklamaya gerek kalmamaktadır.

2.8. el-Muğîre b. ‘Abdullâh’a Nispet Edilen Şiir

Bir başka şair olan el-Muğîre b. ‘Abdullâh b. ‘Omer b. Maḥzûm’dan da Fil Vakası hakkında şu beyitler nakledilmiştir:⁸⁶

أنت حيست الفيل بالمغمس ... أهلكت أبا يكسوم والمغلس
وأنت غير مدعس

Görüldüğü gibi bu beyitlerde de Fil Ordusu’nun helakinden bahsedilmiş olmasına rağmen kuşlarla ilgili herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. Halbuki bir kavmin kuşlar tarafından atılan taşlarla helak edilmiş olması bir şairin şiirlerini süsleyebilecek vazgeçilmez bir edebî unsur olabilirdi.

2.9. Tayr Kelimesinin Bulut Anlamında Geçtiği Diğer Şiirler

Câhiliyye dönemine veya hicrî ilk asra tarihlendirilebilen ve Fil Vakası ile alakalı olmayan bazı şiirlerde de “طير” kelimesinin “bulut/bulutsu küme” için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri İmru’u’l-Ḳays’a nispet edilen şu şiirdir:⁸⁷

تراهم إلى الداعي سراغا كأنهم ... أباييل طير تحت دجن مسخر

⁸⁵ حتى كأنه مَرْجُومٌ» وهو فَعْلٌ فَكَيْفَ شَبَّهَهُ بِالْمَرْجُومِ وَهُوَ مَرْجُومٌ بِالْحِجَارَةِ وَهَلْ يُجْرَى أَنْ يُقَالَ فِي مَقْتُولٍ كَأَنَّهُ مَقْتُولٌ؟ فَتَقُولُ لَمَّا ذَكَرَ اسْتِهْلَالَ الطَّيْرِ وَجَعَلَهَا كَالسَّخَابِ يَسْتَهْلِكُ بِالْمَطَرِ وَالْمَطَرُ لَيْسَ بِرَجْمٍ وَإِنَّمَا الرَّجْمُ بِالْأَكْفِ وَتَوَخَّيْهَا، شَبَّهَهُ بِالْمَرْجُومِ الَّذِي يَرْجُمُهُ الْأَدَمِيُّونَ أَوْ مَنْ يَغْتَالُ وَيَتَعَمَّدُ الرَّجْمَ مِنْ عَدُوِّ وَتَوَخَّيَهُ فَعِنْدَ ذَلِكَ - Suheyli, *er-Ravḍ al-Uḥf*, 1/172.

⁸⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, nşr. Süheyl Zekkâr, 64.

⁸⁷ Şa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 30/294. İmru’u’l-Ḳays’ın kim olduğunu tespit edemedik. Ancak bu, konumuz açısından fazla önem arz etmemektedir. Çünkü hem İmru’u’l-Ḳays b. Ḥucr (öl. 540M) hem de İmru’u’l-Ḳays b. ‘Âbis (‘Ânis) bel-Munzir (öl. 25/645) oldukça erken bir dönemde yaşamış şairlerdir.

Bu beyitlerin sonundaki ifade bazı kaynaklarda “داجن مدجن”⁸⁸ veya “دجن”⁸⁹ ya da “تحت دجن تحرق”⁹⁰ şeklinde de rivayet edilmiştir. Buradaki “دجن” ifadesi sözlüklerde “koyu, ancak yağmur barındırmayan bulut” olarak tanımlandığı gibi, “yağmurlu bulut” olarak da tarif edilmiştir.⁹¹

Şiirdeki “كأنهم... أبابيل طير تحت دجن مسخر” ifadesinde Fil Sûresindeki benzer bir biçimde “أبابيل طير” ibaresi “taş-toprak kümesi” yerine “buluttan yere doğru inmekte olan yağmur damlalarının oluşturduğu kümeler” için kullanılmıştır. Ayrıca terkipteki “طير” kelimesinin İmru’u'l-Ğays’ın şiirinde de nekra gelmesi dikkat çekicidir. Nitekim buraya kadar serdedilen şiirlerde de görüldüğü üzere bu kelime genellikle nekre gelmektedir.

Bir diğer örnek eş-Şenferî’nin şu beyitleridir:⁹²

وَصَافٍ إِذَا طَارَتْ لَهُ الرِّيحُ طَيْرٌ ** لِبَائِدٍ عَنِ اعْطَافِهِ مَاتِرَجُلٍ

İlk beyitteki “طَارَتْ لَهُ الرِّيحُ” ifadesi “Rüzgâr ona doğru [birden/aniden] uçunca/vurunca...” şeklinde çevrilebilir. Görüldüğü üzere “طار” fiili rüzgâr için kullanılmaktadır. Bu durumda “طير” masdar/isim olarak yukarıda da değindiğimiz “aniden ortaya çıkan toz-kum-taş-toprak bulutu” olabilir. Bu fiilin etkisi de devamında “طَيْرَتْ لِبَائِدٍ عَنِ اعْطَافِهِ مَاتِرَجُلٍ” ifadesiyle “saçlarının taranmış perçemini uçurmak, havaya kaldırmak” olarak açıklanıyor. Benzer bir şekilde Fil Sûresinde de “نُرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سَاحِلٍ” ifadesinden sonra gelen “وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ” ifadesi ise “طير” olgusunun etkisi veya sebep olduğu durumu ifade etmektedir. Gerek şiirdeki gerekse ayetlerdeki ifade biçimi “طار” fiilinin ve “طير” kelimesinin rüzgâr ile olan ilişkisini göstermektedir.

en-Nâbiğa ez-Zûbyânî’ye (öl. HÖ. 18/605) nispet edilen aşağıdaki beyitlerde de “طير” kelimesi Fil Sûresindeki gibi “أبابيل” ifadesiyle benzer bir anlama sahip olduğu anlaşılan “عصائب” kelimesiyle aynı terkipte kullanılmıştır:⁹³

إِذَا مَا غَزَوْا بِالْجَيْشِ، حَلَقَ فَوْقَهُمْ عَصَائِبُ طَيْرٍ، تَهْتَدِي بِعَصَائِبِ

Bu beyitlerde şair anlattığı kimselerden bahsederken onların ordularıyla bir savaşa çıktıklarında üstlerinde peş peşe “عصائب طير” oluştuğunu ifade etmekte ve onların tozu dumana katarak ilerlediklerini ima etmektedir. Burada “طير” ifadesiyle “kuşlar”ın kastedildiği zannedilmiş ve bunun sebebi kuşların savaş olacağını hissederek orduların peşinden gittiği şeklinde bir tevile

88 Tabersî, *Mecma‘u l-Beyân*, 400.

89 Vâhidî, *el-Basît*, 327.

90 Şevkânî, *Fethu l-Ğadîr*, 606.

91 سخابة داجنة ومدجنة، وقد دحنت تدحجن، وأدحنت. قال: والدُّحْنَةُ مِنَ الْعَيْمِ: المَطْبُوقُ تَطْبِيقًا، وَالرِّيَّانُ المَطْلَمُ الَّذِي لَيْسَ فِيهِ مَطَرٌ. يُقَالُ: يَوْمَ دَحْنٍ، وَيَوْمَ دُحْنَةٍ، “Ezherî, *Tehzîbu l-Luğa*, 10/349.

92 Şenferî, *ed-Divân*, 72.

93 Nâbiğa Zûbyânî, *ed-Divân*, 42.

gidilmiştir.⁹⁴ Ancak bu beyitlerin hemen arkasından gelen “يُصَاحِبُهُنَّهُمْ، حَتَّى يُعْرَنَ” مِنْ الصَّارِيَاتِ، بِالذَّمَاءِ، الدَّوَارِبِ مُعَارِهِمْ” şeklindeki beyitlerde⁹⁵ bu yırtıcı kuşlar ayrıca zikredilmiştir.

Yine bir başka şair olan Zeydu'l-Hayl'e (öl. 9/630) nispet edilen ve *Yevmu'l-Yehâmîm'de* söylediği bildirilen aşağıdaki şiirde “عَصَائِبُ طَيْرٍ” daha net bir biçimde “بِيَوْمِ طَلٍّ وَحَاصِبٍ” ifadeleriyle birlikte hafif yağmurlu ve taş-toprak fırtınası olan bir günde ortaya çıkan bir şey olarak tarif edilmektedir:⁹⁶

نَجِيءٌ بَنِي لَأَمْ جِيَادٌ كَأَنَّهَا ... عَصَائِبُ طَيْرٍ يَوْمَ طَلٍّ وَحَاصِبٍ

Bu beyitlerde “عَصَائِبُ طَيْرٍ” ifadesinin açık bir biçimde “حَاصِبٍ” ile ilişkilendirilmiş olması ve en-Nâbiğa ez-Zûbyânî'ye nispet edilen yukarıdaki beyitler birlikte ele alındığında “عَصَائِبُ طَيْرٍ” ile “طَيْرًا أَبَابِيلَ” ifadelerinin her ikisiyle de benzer bir doğa olayının kastedildiği anlaşılmaktadır.

Bir başka örnek el-Ferezdağ'a (öl. 110/728) ait şu beyitlerdir:⁹⁷

كَأَنَّ طَيْرًا مِنَ الرِّيَابِ فَوْقَهُمْ فِي قَاتِمٍ لَيَطُّهَا حُمْرُ الْأَنْبِيِبِ

“طَيْرًا مِنَ الرِّيَابِ فَوْقَهُمْ” ifadesiyle bayraklardan oluşan bir “طَيْرٍ” yani bir “uçuşan küme, bulut” tarif edilmektedir. Burada da nekra olarak ve Fil Sûresindekine ve diğer şiirlerdeki kullanımlara benzer bir ifade kullanılmaktadır.

Bir diğer örnek de Ru'be b. el-Accâc'ın⁹⁸ (öl. 145/762) şu beyitleridir:⁹⁹

ومسهم ما مس أصحاب الفيل ولعبت طير بهم أبابيل
كعصف مأكول ترميهم حجارة من سجيل فضيروا مثل

Şiirde “طير” nekre olarak geçmekte ve rüzgârla birlikte kullanıldığında *yerle bir etmek, mahvetmek* anlamına gelen “لعب” fiiliyle¹⁰⁰ birlikte kullanılmaktadır. Bu haliyle “ولعبت طير بهم أبابيل” ifadesi “Onları peş peşe gelen taş-toprak bulutu mahvetti/dümdüz etti” şeklinde tercüme edilebilir. Halbuki “طير” kelimesi “kuşlar” olarak kabul edildiğinde beytin anlam kaybına uğradığı görülmektedir. Sözlüklerde yer alan ve “Uçuşan toz” anlamına gelen “غبارٌ مُسْتَطَارٌ” ifadesi¹⁰¹ de

⁹⁴ Câhız, *el-Hayevân*, 6/483-484.

⁹⁵ Nâbiğa Zûbyânî, *ed-Dîvân*, 43.

⁹⁶ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/568.

⁹⁷ Ferezdağ, *ed-Dîvân*, 27.

⁹⁸ Sîbeveyh (öl. 180/797) “فَضِيرُوا مِثْلَ كَعَصْفِ مَأْكُولٍ” beytini Humejd Erka'ta nispet etmektedir (Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/408).

⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/55 (Bir beyit eksik); 'Abdulkâdir Bağdâdî, *Hiżânetu'l-Edeb*, 10/189.

¹⁰⁰ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, 1/367; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 1/741.

¹⁰¹ “غبارٌ مُسْتَطَارٌ [إذا انتشر في الهواء]. هذا كلامٌ العَرَبِ، وقيل: يجوز: [أَنْ يُقَالَ]: غبارٌ مُسْتَطَارٌ، يعني: منتصب” *Halil b. Aḥmed, Kitâbu'l-'Ayn*, 7/448.

3.3. İbn ‘Abbâs’a Nispet Edilen Anlatımlar

Bir diğer anlatım İbn ‘Abbâs’tan nakledilmektedir:¹⁰⁷

...فَدَعَا اللَّهَ الطَّيْرَ الْأَبَائِيلَ، فَأَعْطَاهَا حِجَارَةً سَوْدًا عَلَيَّهَا الطِّينُ، فَلَمَّا حَادَتْهُمْ رَمَتْهُمْ، فَمَا بَقِيَ مِنْهُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَخَذَتْهُ الْحِجَارَةُ، فَكَانَ لَا يَخُكُّ إِلَّا نِسَانٌ مِنْهُمْ جِلْدُهُ إِلَّا تَسَاقَطَ لِحْمُهُ

Metinde Allah’ın “الطَّيْرَ الْأَبَائِيلَ”i çağırdığını ve ona üzerinde çamur olan siyah taşlar verdiği, Fil Ashâbı’nın üzerine vardıklarında bu taşları onlara attığı ve onların hepsine isabet ettiği, isabet alanların ise etlerinin parçalanıp döküldüğü anlatılmaktadır.

Metinde “طير”ın “kuşlar” anlamına geldiğini net bir biçimde gösterebilecek ifadeler yer almamaktadır. Dolayısıyla burada öbek öbek bir bulutun Fil Ordusu’nun üzerine taş fırlatmasından bahsedildiği söylenebilir.

Keza yine İbn ‘Abbâs’tan nakledilen bir başka haber de şudur:¹⁰⁸

٣٧٠٢ - عَنْ عَبْدِ الْكَبِيرِ بْنِ مَالِكِ الْجَزْرِيِّ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا أُرْسِلَ اللَّهُ الْحِجَارَةَ عَلَى أَصْحَابِ الْفِيلِ، جَعَلَ لَا تَقَعُ مِنْهَا حَجَرٌ يَرِجُلٍ مِنْهُمْ إِلَّا تَقَطَّ مَكَانُهُ، قَالَ فَذَلِكَ أَوَّلُ مَا كَانَ مِنَ الْجُدْرِيِّ» قَالَ: «ثُمَّ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ سَيْلًا، فَذَهَبَ بِهِمْ فَأَلْقَاهُمْ فِي الْبَحْرِ»

Bu metinde de Allah’ın taşları Fil Ashâbı’nın üzerine gönderdiğini ve bu taşların takdir-i ilâhîyle belirlenen insanlara isabet etmesinden bahsedilmiş, kuşlara değinilmemiştir.

İbn ‘Abbâs’tan nakledilen ve olayı biraz daha ayrıntılı bir biçimde tasvir eden şu rivâyette de “طير” bir buluta benzetilmektedir:¹⁰⁹

...فَأَقْبَلَتْ مِثْلَ السَّحَابَةِ مِنْ نَحْوِ الْبَحْرِ حَتَّى أَطَلَّتْهُمْ طَيْرَ أَبَائِيلَ الَّتِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: { تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ } [الفيل: ٤] قَالَ: فَجَعَلَ الْفِيلُ يُعْجُ عَجًّا { فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ } [الفيل: ٥]

Burada benzetilen şey şiirlerde “حاصب” şeklinde ifade edilen toz-taş-toprak karışımı bulutsu küttedir. Hatta burada “حَتَّى أَطَلَّتْهُمْ طَيْرَ أَبَائِيلَ” ifadeleriyle “طير”ın gölgesinden dahi bahsedilmektedir. Kuşların böyle bir gölge oluşturabilmesi için oldukça fazla sayıda olması gerekir. Basit bir hespla metrekareye 4 kuş düştüğü kabul edilirse, 1000 metre x 1000 metrelik bir bulutun ordunun üstünü kapattığını düşündüğümüzde en az 4 milyon kuş gerekir ki böyle bir durumda dahi tam bir gölgeden bahsedilemez.

İbn ‘Abbâs’tan nakledilen bir başka rivayet de şudur:¹¹⁰

...عن عبد الله بن عباس في قوله: «وَأُرْسِلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَائِيلَ»، قال: طير لها خراطيم كخراطيم الطير، وأكف كأكف

الكلاب..

¹⁰⁷ Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nubuwwa*, 1/124.

¹⁰⁸ 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, 3/461.

¹⁰⁹ Hâkim, *el-Mustedrek*, 4/549.

¹¹⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, nşr. Süheyl Zekkâr, 65.

Bu metinde de anlamsız bir benzetme bulunmaktadır. Bu ifadeler “طير” ifadesinin “الطير” ifadesiyle karşılaştırılmasından ve köpeğin azalarına benzetilmesinden ibarettir. Burada kum fırtınasının kuşların gagalarına benzeyen hortumları olduğunu ve yerden kalkan tozların da köpeklerin ayaklarına benzetildiği düşünülebilir. Nitekim “خراطيم غمام بيض” ifadesiyle bulutun hortumları olduğundan şiirlerde bahsedilmektedir.¹¹¹

4. Âyetler

Kur’an’da, Fil Sûresi dışında, “طير” kelimesinin geçtiği başka âyetler de yer almaktadır. Bu âyetlerin bazılarında bu kelime “kuş” veya “kuş türü” anlamında kullanılmıştır.¹¹² Ancak diğer kullanımların çoğunda “طير” kelimesinin marife veya nekra olarak “bulut” anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Sırasıyla ele alacak olursak bu âyetlerin ilki en-Nahl Sûresinin 79. âyetidir:

أَمْ يَرَوْنَ إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوْ السَّمَاءِ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

Bu âyetin meali “*Gökyüzünde Allah’ın emrine boyun eğerek uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları gökte ancak Allah tutar. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.*” olarak verilmektedir.

Burada “الطَّيْرِ” kelimesinin “kuş cinsi/kuşlar” olarak anlaşılması durumunda kuşların kendi iradeleriyle uçması ve zaman zaman yere konmalarından dolayı onların “havada tutulması”ndan bahsedilmesi mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan kuşların havanın kaldırma kuvvetiyle uçtuğuna dair bilimsel olgudan bahsedilmesi Mekke müşriklerinin nezdinde anlaşılır bir ifade olmaktan uzaktır. Ancak söz konusu kelimeyi “bulut veya uçan cisim” olarak kabul ettiğimizde mana daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda âyetin meali “*Gökyüzünde Allah’ın emrine boyun eğerek dolaşan bulutları görmüyorlar mı? Onları gökte ancak Allah tutar. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.*” şeklinde olur.

Bir diğer âyet el-Enbiyâ’ Sûresinin 79. âyetidir:

فَقَعْنَاهَا سَلِيمَانَ وَكَلَّمَا حُكْمًا وَعَلَّمَا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ

Meali “*Biz hüküm vermeyi Süleyman’a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik. Dâvûd ile birlikte, Allah’ı tesbih etmeleri*

¹¹¹ Ebû Zeyd Enşârî, “أرق عينك عن الغموض ... برق سرى في عارض حوض مذهب كلب الإبريض ... بجلو خراطيم غمام بيض” en-Nevoâdir, 553.

¹¹² ...فَدَجَّجْتُمْ بَاتِيَهُ مِنْ رُكْمٍ أَمْ أَنْجَلْتُمْ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَتَشَبَّحَ فِيهِ تَبَكُّونَ“; el-Bakara 2/260; ...فَقَالَ فَعَزَّذْتُ أُرْتَعَةَ مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْتُوهَا ... وَدَخَلَ مَعَهُ السَّمْعَنُ“; el-Mâ’ide 5/110; ...وَإِذْ تَخَلَّوْا مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَذْيٍ فَتَشَبَّحَ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا“; Al-i ‘Imrân 3/49; “طَيْرًا... Yûsuf 12/36; “فَتَيَّانَ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَعْجَلُ قَوْقُ رَأْسِي خَيْرًا نَأْكُلُ الطَّيْرَ مِنْهُ نَبِئًا بِنَأْيِهِ إِنَّا تَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ وَوَرَّتْ سَلِيمَانُ“; Yûsuf 12/41; “بِأَصْحَابِي السَّمْعَنُ أَمَا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَا الْآخَرُ فَيُصَلِّبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرَ مِنْ رَأْسِهِ فَحِصِّي الْأَمْثَرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ“; دَاوُدُ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِّمْنَا مَنَطِقَ الطَّيْرِ... وَخَيْرٌ لِّسَلِيمَانَ خَلُودَهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ... وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهَآئِلَةَ أَمْ كَانَتْ مِنَ الْغَائِبِينَ en-Neml 27/16-17, 19; “وَلَحِمَّ طَيْرٌ مَّا يَشْتَهُونَ“; el-Vâkı’a 56/21. en-Neml Sûresindeki mezkûr âyetlerde yer alan “الطَّيْرِ” kelimesinin anlamının ayrıca tetkik edilmesi gerekir.

için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik.” şeklindeki bu âyet, aynı sûrenin devamındaki “*وَلَسَلِّمَانُ الرَّيْحِ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الْأَتْيَى*” 81. âyet de “*الطَّيْرُ*” kelimesinin anlamının “bulut” olduğunun açıklığa kavuşturulması bakımından önemlidir. Bu durumda âyetin meali “*Biz hüküm vermeyi Süleyman’a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik. Dâvûd ile birlikte, Allah’ı tespih etmeleri için dağları ve bulutları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik.”* şeklinde verilebilir.

Keza el-Hac Sûresinin 31. âyeti de “*الطَّيْرُ*” kelimesinin atmosferik bir olgu olduğunu ve kasırga/hortum anlamında kullanıldığını göstermektedir:

خُنْفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخَطَفَهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوَى بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ

“Allah’a yönelen, ona ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.” şeklinde meal verilen bu âyetteki “*الطَّيْرُ*” kelimesi toz bulutu/hortum olarak anlaşıldığında şu şekilde tercüme edilebilir:

“Allah’a yönelen, ona ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki kendisini toz bulutu (hortum?) yutmuş da gökten düşüyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.”

Bu örneklerin yanında, en-Nûr Sûresinin 41. âyetinde “*أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ*” 10. âyetinde “*وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَأَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ*” 18 ve 19. âyetlerinde “*وَالطَّيْرَ*” 69. âyetinde “*إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ (١٨) وَالطَّيْرَ*” 69. âyetinde “*أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ*” olarak geçmektedir ki bunların da “kuş/kuşlar” yerine “bulut/uçan varlık” olarak anlaşılması daha doğru görünmektedir.

Bütün bu örnekler “*الطَّيْرُ*” kelimesinin bazı âyetlerde bulut, toz-taş-toprak fırtınası veya hortum gibi atmosferik olgular için kullanıldığını, ancak zamanla bu kelime sadece “kuş” olarak kabul edilince mezkûr anlamın kaybolduğuna işaret etmektedir. Nitekim müfessir ve mütercimlerin bu âyetlere mana verirken zorlandıkları ve bazı açıklamalar yapmak durumunda kaldıkları görülmektedir.

Diğer taraftan Kur’an’ın muhtelif sûrelerinde kavimlerin cezalandırılmasına veya ödüllendirilmesine dair bazı örnekler yer almaktadır. Söz gelimi “*فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا*” (el-İsrâ’ 17/69), “*فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا*” (er-Rûm 30/51) ya da “*فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ لِنَدِيقَهُمْ عَذَابَ الْخَزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا*” (Fuşşilet

41/16) ve keza “إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ (۱۹) تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ” (el-Kamer 54/19) ve keza “وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ” (eZ-Zâriyât 51/41) ve yine aynı şekilde “أَمْ أَمِنْتُمْ مِّنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ” (el-Ankebût 29/40)¹¹³, “أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا” (el-Mulk 67/17) keza “وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ” (el-Hırc 15/22) ve yine “يُرْسِلُ” (er-Rûm 30/46) gibi örneklerde “أَرْسَلَ” fiiliyle bağlantılı olarak şiddetli rüzgâr (ريح) veya taş-toprak serpen rüzgâr (حاصب) gibi atmosferik olgular çok sayıda âyette geçmektedir.

Mucâhid (öl. 104/723), “قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْضِكُمْ” ayetindeki “عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ” ifadesini şiddetli ses (الصيحة), taşlar (الحجارة) ve rüzgâr (الريح) olarak yorumlar.¹¹⁴ Muḳâtil b. Suleymân (öl. 150/767) da “عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ” ifadesini taş-toprak karışımı rüzgâr olarak açıklar.¹¹⁵

Hârûn b. Mûsâ (öl. 170/787) “ألم تر” ibâresinin tahlilini yaparken bunun “Haber almadın mı?” anlamına gelmiş olabileceğini ifade ettikten sonra “ألم تر كيف فعل ربك بعاد” (el-Fecr 89/6) âyetinin “ألم تر كيف عذبهم بالريح” şeklinde ‘Âd Kavmi’ne rüzgâr ile azap edildiğini belirttiğini ifade eder.¹¹⁶ Aynı kalıp “ألم تر” âyetinde de “رüzgâr ile azab”ın işareti olabilir.

eŞ-Şa’lebî (öl. 427/1036) ise “أَمْ أَمِنْتُمْ مِّنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا” ifadesini tefsir ederken “ريحاً ذات حجارة، كما فعل بقوم لوط، وأصحاب الفيل” ifadeleriyle Fil Ashâbı’na “gönderildiğini bildirir.¹¹⁷

Bu örnekler incelendiğinde Fil Sûresindeki “وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ” âyetinde de benzer bir cezadan bahsedildiği anlaşılmaktadır.

5. Hadisler

Kur’an’ın muhtelif âyetlerinde azap ile rüzgâr arasındaki irtibatın izleri Hz. Peygamber’in hayatında da görülmektedir; İbn ‘Abbâs’tan nakledildiğine göre hiçbir rüzgâr esmedi ki Hz. Peygamber diz çöküp “اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا رَحْمَةً وَلَا تَجْعَلْهَا” demesin.¹¹⁸ Keza Hz. Peygamber’in “لا تسموا الريح” وعن عبد الرحمن بن أبي ليلى، قال: قال رسول الله: لا تسموا الليل والنهار، ولا، “وعودوا بالله من شرها الريح نمان أربع منها” sözü¹²⁰ ile “عَذَابٌ وَأَرْبَعٌ مِنْهَا رَحْمَةٌ فَالعَذَابُ مِنْهَا العاصف والصرصر والعقيم والقاصف والرَّحْمَةُ مِنْهَا الناشرات والمبشرات

¹¹³ أي رجا عاصفا فيها حصى ويكون في كلام العرب: الحاصب من الجليد ونحوه أيضا، قال الفرزدق: مستقبليين شمال الشام تصربنا ... بحاصب كنديف - Ma’mer b. Mušennâ, *Mecâzu T-Kur’ân*, 116.

¹¹⁴ Ebû Şeyh’in tefsirinden naklen Suyûtî, *Keşfu’s-Sâlsala*, 4/A

¹¹⁵ “يعني الحصب بالحجارة كما فعل بقوم لوط” Muḳâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, 1/565.

¹¹⁶ Hârûn b. Mûsâ, *el-Vucûh ve’n-Nezâ’ir*, 63.

¹¹⁷ Şa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 27/114.

¹¹⁸ أَخْبَرَنَا مَنْ لَا أَهْمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْعَلَاءُ بْنُ زَائِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَا بَدَتْ رِيحٌ قَطُّ إِلَّا جَعَا النَّبِيُّ عَلَى كَتِفَيْهِ، «اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا رَحْمَةً وَلَا تَجْعَلْهَا عَذَابًا، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا رِيحًا وَلَا تَجْعَلْهَا رِيحًا» وَقَالَ: «اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا رَحْمَةً وَلَا تَجْعَلْهَا عَذَابًا، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا رِيحًا وَلَا تَجْعَلْهَا رِيحًا»

¹¹⁹ Şâfi’î, *el-Musned*, 2/68.

¹²⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Mušanef*, 14/417.

...والمرسلات والذاريات... sözü¹²¹ de yine rüzgâr ile azap arasındaki irtibatı gözler önüne sermektedir.

6. Değerlendirmeler

Bütün şiir ve metinler birlikte ele alındığında “طير” olgusunun “حاصب” ile ilişkisi ve Fil Ashâbını bozguna uğratan en önemli etken olduğu daha net bir biçimde görülmektedir. Şiirlerde kafiyelerin bozulma ihtimalinden dolayı nakil sırasında beyitlere bir müdahale olması oldukça zordur. Dolayısıyla bunların “طير” kelimesini “kuş” olarak anlamamıza imkân vermeyecek şekilde farklı bir olgu olduğu görülmekte iken anlatımlarda metnin daha anlaşılır olmasına yönelik bu tür müdahalelere rastlamak mümkündür. Anlaşılan, erken dönemde “طير” kavramı “kuş” olarak anlaşılardan biçimlendirilen metin zamanla bu olguyu “kuş” olarak yorumlayan râvîler tarafından daha anlaşılır bir hale getirilmek üzere gaga, ayak vs. gibi eklentilerle taşların nasıl taşındığı ve fırlatıldığı tasvir edilmeye çalışılmıştır. Halbuki bu tasvirler şiirlerde, Kur’an’da ve erken dönem metinlerde yer almamaktadır.

‘Osmân b. el-Muğire b. el-Ahnes’den nakledilen rivayette yer alan “فَلَمَّا تَوَجَّهَ شَهْرٌ وَأَصْحَابُ الْفِيلِ، وَقَدْ أَجْمَعُوا مَا أَجْمَعُوا، طَفِقَ كَلِمًا وَجَهَّوهُ أَنَاخَ وَبَرَكَ، فَإِذَا صَرَفُوهُ عَنْهَا مِنْ حَيْثُ آتَى أَسْرَعَ السَّيْرِ، فَلَمْ يَبْزَلْ كَذَلِكَ حَتَّى غَشِيَهُمُ اللَّيْلُ وَخَرَجَتْ عَلَيْهِمْ طَيْرٌ مِنَ الْبَحْرِ لَهَا خِرَاطِيمٌ، كَأَنَّهَا الْبَلْسُ شَهِيهَةٌ بِالْوُطُوطِ حُمْرٌ وَسُودٌ، فَلَمَّا رَأَوْهَا أَشْفَقُوا مِنْهَا وَسَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ، فَرَمَتْهُمْ بِحِجَارَةٍ مُدْحَرَجَةٍ كَالْبَيْنَادِقِ، تَقَعُ عَلَى جِبَالِهِمْ فَلَمْ يَرَوْا— حُدَا غَشِيَهُمْ” ifadelerinde¹²² de bize göre kuşlar değil, hortumları olan bir kum fırtınası tarif edilmektedir. Kuşun hortumundan bahsetmek anlamsız iken “طير”ın kum fırtınası olarak kabul edilmesi durumunda bu ifadeler oldukça anlamlı tariflere dönüşmektedir. Keza yukarıdaki metinde Fil Ashâbının “طير”ı gördüğünde (فَلَمَّا رَأَوْهَا أَشْفَقُوا مِنْهَا وَسَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ) başlarına neler geleceğini anladıkları görülmektedir. Ardından “فَرَمَتْهُمْ بِحِجَارَةٍ مُدْحَرَجَةٍ كَالْبَيْنَادِقِ” ifadeleriyle de “طير”ın fırlattığı taşlardan bahsedilmektedir. Burada “طير” müfred müennes olarak kullanılmaktadır. Çünkü “طيرٌ مِنَ الْبَحْرِ لَهَا خِرَاطِيمٌ” ifadeleri ve diğer ifadelerin hiçbirinde cemi müennesi gösteren herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Gerek şiirlerde gerekse Fil Sûresinde “طير” kelimesinin hemen hemen her yerde nekra ve tekil gelmesi tesadüf gibi görünmemektedir. Söz gelimi, bir şiirde de çoğul olarak “طيور” kullanılabilirdi. Ne var ki kelime genellikle ma’rife olarak bile kullanılmamaktadır. Bu da “طير” kelimesi ile “kuşlar”dan başka bir şeyin kastedildiğini göstermektedir. Kelimenin ma’rife olarak gelmemesinin sebebi “حاصب”, “ريح” vs. gibi atmosferik olguların özel bir durum olmadığı hallerde nekra olarak zikredilmesiyle alakalı olabilir.

¹²¹ Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşûr*, 8/381.

¹²² İbn Ebi Hâtim, *et-Teşîr*, 10/3465.

Bütün bu tespit ve değerlendirmelerimiz bize “طير” olgusunun mahiyetini ortaya koyduğumuz takdirde Fil Ordusu’nun nasıl bozguna uğradığının da ortaya çıkacağına dair işaretler vermektedir. Özellikle “طير” ile “ريح”, “حاصب”, “ريح فاصف” ve benzeri kelimelerle “karanlık”, “güneşin önünü örtmek” gibi tanımlamalar arasında kuvvetli bir bağ olduğunu gösteren ifadeler dikkate alındığında “طير”ın bir atmosferik bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda ele aldığımız üzere Kur’an’da da “أرسل عليهم” ibaresinin genellikle atmosferik olgular için kullanılmış olması da dikkate alınmalıdır.

Yukarıda ayrıntılı olarak tetkik edilen şiir ve anlatımların Fil Sûresindeki “نَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ” ve “نُرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ”, “وَأَرْسَلْ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ” ifade edilen olaylara karşılık gelen ifadeleri aşağıdaki tabloda listelenmiştir:

Metin Kaynağı	Olayın Müsebbibi	Olay	Sonuç
'Abdulmuṭṭalib	بطير أباييل	ترميمهم تيس الحجارة في هامهم	كريمي ذوي الكتب من ترجم
'Abdulmuṭṭalib	الطير	ترميمهم جنوماً ... بمرسلات سومت تسويماً	فأصبحوا وفيلهم رميما
'Abdulmuṭṭalib	والطير من فوقهم منولا	فامطرتهم مطرا ويلا	فوقعوا صعر الرؤوس ميلا كالزرع يلقي رأسه مأكول
'Abdulmuṭṭalib	والريح وطير حوم	ترميمهم بالجندل المسموم	
'Amr b. el-Vahid	أمير لهم رجل من الطير	تدقيهم من خلفهم وأمامهم ... وعارضهم فوج من الريح قاصف	ولم ينج إلا التابعون الروادف
Nufeyl b. Ḥabīb	حتى رأينا شعاع الشمس تستره ... طير طار منتشر	يرميننا مقبلات ثم مدبرة ... بحاصب من كرجل جراد سواد الأفق كالمطر وأشعل الخيش لا تلوي على أحد ... وعارضتنا زحوف الريح عن يسر كنا لأذقاننا والريح تدبرنا ... لا نتقي الشتر من ريح ولا حجر ... فزل منا شديد لا طبياح به	ومات أكثر ذاك الجيش بالعسر كأنهم نجلات الضأن نائمة ... وبالمثون من الخيشان كالدبر
Nufeyl b. Ḥabīb	حمدت الله إذ أبصرت طيرا	وسفي حجارة تسفي علينا وأمطرنا بلا ماء ولكن ... عذاب نقيمة اردفن حيناً	
Ebû's-Şalt veya oğlu Umeyye			خَلَّفُوهُ ثُمَّ ابْدَعُوا جَمِيعًا ... كُلَّهُمْ عَظُمُ سَافَةٍ مَكْسُورُ
Ebû Kays b. el-Eslet	فَلَمَّا أَتَاكُمْ نَصْرُ ذِي الْعَرْشِ رَدَّكُمْ ... جُنُودُ الْمَلِيكِ بَيْنَ سَافٍ وَخَاصِبٍ	بَيْنَ سَافٍ وَخَاصِبٍ	فَوَلَّوْا سِرَاعًا هَارِبِينَ وَبِمِ يُؤْبُ ... إِلَى أَهْلِهِ مَلْحَبِينَ غَيْرِ عَصَابٍ
Umeyye b. Ebû's-Şalt veya Ebû Kays b. el-Eslet	فَأَرْسَلَ مِنْ فَوْقِهِمْ خَاصِبًا	فَلَقَّوْهُمْ مِثْلَ لَفِّ الْكُرْمِ	تَخَضُّعًا عَلَى الصَّبْرِ أَحْبَابُهُمْ ... وَقَدْ تَأَجَّجُوا كَثُوجَ الْغَمِّ
İbn Kays er- Rukayyât	وَاسْتَهْتَّتْ عَلَيْهِمُ الطَّيْرُ بِالْجُنْدَلِ		قَتَلُوا وَجَيْشُهُ مَهْرُومٌ ... حَتَّى كَانَتْ مَرْحُومٌ
Huẓeyl kabilelerinden bir adam	فَرَأَيْتُ طَيْرًا خَرَجَتْ مِنَ الْحَرَمِ	وهاجت ريح وظلمة حتى قعدت بي فرسي مرثين فمستهم مسحة كلفته كرداك	وانجلت الظلمة وسكنت الريح قال: فَتَطَّرْتُ إِلَى الْغُومِ خامدين
Fil Süresi	وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أباييل	ترميمهم بِحِجَارَةٍ مِنْ سَجِيلٍ	فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ

Bu tespit ve değerlendirmeler “طير” kelimesinin kum, taş ve topraktan oluşan bulutsu yapıya işaret ettiğini göstermektedir. Bu yapı bahsi geçen etkileri gösterebilir; toz, toprak ve taş yağmuruna, şiddetli rüzgârlara ve insanların yerde yuvarlanmalarına, çene üstü yere düşmelerine ve dağılıp kaçışmalarına sebep olabilir. Çölde yaşamış ve kılavuz olarak seçilmiş bir kimse olan

Nufeyl b. Hâbîb “طير”ı uzaktan gördüğünde bütün bunların olacağını önceden kestirebilir. Çünkü daha önceki yıllarda “طير”a rastlamış ve onun yıkıcı etkilerine şahit olmuş olabilir. Nitekim kendisinden nakledilen şiirinde Nufeyl bu bilgisini “حمدت الله إذ أبصرت طيرا ... وسفي حجارة تسفي علينا” beyitleriyle izhar etmektedir. Keza onun, bir başka şiirinde “وأمطرنا بلا ماء” ifadeleriyle de “طير”ın fırlattığı taş ve toprağı susuz bir yağmura benzetmesi tabiidir.

Bu değerlendirmelerden hareketle Fil Sûresindeki “وَأَرْسَلْ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ” âyetinde “طيرًا” yerine neden “ريحا” kullanılmadığı akla gelebilir. Ancak “طير” bu- lutsu bir kum-taş-toprak fırtınasıdır ve rüzgâr tarafından taşınmaktadır. Bu bakımdan sadece rüzgârdan farklı yönleri olan daha kapsamlı bir atmosferik olaydır. Etkileri sadece rüzgârdan ibaret olsaydı “أَبَابِيل” kelimesi nedeniyle “وَأَرْسَلْ” şeklinde çoğul veya “أَبَابِيل” kelimesi kullanılmadan “وَأَرْسَلْ” ya da “وَأَرْسَلْ عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرَصْرًا” şeklinde ifade edilmesi gerekirdi ki Kur’an’da buna benzer kullanımlar mevcuttur.

Kaynakların tetkikiyle (şiir, ayetler, nesirler) “طير” kelimesinin taş-toprak serpen ve şiddetli rüzgârlara sebep olan bir olgu anlamı taşıdığı neticesine ulaştıktan sonra Arabistan Yarımadası’nda vuku bulan atmosferik olaylar incelendiğinde bu tariflerin “kum fırtınası” ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman meydana gelen bu fırtınalarda taş ve kumların oluşturduğu çok yoğun bir bulut kümesi karanın üzerinde yüksek basınçtan alçak basınca doğru hareket etmekte ve ulaştığı yerleri aniden etkisi altına almaktadır. Bu fırtınaların ufuktan gelişi insanlar tarafından görülebilmektedir. Böylece fırtınanın kendisine doğru geldiğini gören insanlar neler olduğunu kavrayabilmekte ve korunacak bir yer arama güdüsüyle harekete geçmektedir.

Aşağıda Arap Yarımadası’nda sık sık meydana gelen ve buluta benzeyen kum fırtınasına dair iki örnek fotoğraf görülmektedir.¹²³

¹²³ The News International (The News), “Sandstorm hits Saudi Arabia, disrupts traffic” (Erişim gün ay yıl) <https://www.thenews.com.pk/latest/298453-sandstorm-hits-saudi-arabia-disrupts-traffic> <https://edition.cnn.com/videos/world/2012/04/16/von-irpt-riyadh-sandstorm.cnn>

Fil Vakası'nın Fil Sûresinde ele alınış biçimine geçmeden önce bu olayın sebab-i nüzûlü üzerinde durmak gerekir. Yaptığımız uzun araştırmalara rağmen Fil Sûresinin sebab-i nüzûlüne dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Fil Vakası ile ilgili anlatımlar nübüvvetten çok uzun zaman önce meydana gelmiş bu vakadan bahsettikleri için sûrenin sebab-i nüzûlü olarak kabul edilemez. Nitekim es-Suyûtî (öl. 911/1505) de bu duruma dikkat çekmiş ve Fil Sûresinin vakanın gerçekleştiği zamanda nâzil olmadığını hatırlatmıştır.¹²⁴

Fil Sûresinin sebebi nüzûlü hakkında tespit ettiğimiz ilk bilgi el-Câhız (öl. 255/869) tarafından yapılan şu açıklamadır:¹²⁵

وأُنزل هذه السورة وقريش يومئذ مجلبون في الرد على النبي

el-Câhız burada *Ḳureyş*'in Hz. Peygamber'i reddetmek için adam topladıkları/bir araya geldikleri bir sırada sûrenin nâzil olduğunu bildirmektedir.

et-Tusterî (öl. 283/896) de "أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ" âyetini açıklarken "ألم تعلم كيف فعل ربك بأعدائك وأنت بعد لم تظهر في الدنيا، كذلك يفعل بأعدائك وأنت بين ظهرائهم ويرفع" ifadeleriyle sûrenin Hz. Peygamber'e moral vermek üzere nâzil olduğunu ima etmektedir.¹²⁶

Bunların dışında doğrudan sebab-i nüzûl olarak kabul edilmese de *Ḳureyş Sûresinin Fil Sûresinin devamı olduğu yönünde açıklamalar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hz. Peygamber'den ez-Zubeyr b. el-‘Avvâm tarafından nakledilen "فضّل الله قريشاً بسبع خصال: أنهم عبدوا الله عشر سنين لا يعبدوا إلا قرشي، وفضلهم بأن نصرهم يوم الفيل وهم مشركون، وفضلهم بأنه نزلت فيهم سورة من القرآن لم يدخل معهم غيرهم: (لإيلاف قريش)، وفضلهم بأن فيهم النبوة، والخلافة، والحجابه، والسقاية"* hadisidir.¹²⁷

ez-Zubeyr b. Bekkâr'ın (öl. 256/870) 'Omer b. 'Abdul'azîz'den nakline göre Fil Sûresiyle Allah'ın Fil Ordusu'nu helâk ederek *Ḳureyş*'e yardım etmesinden bahsettikten sonra "وَأَيُّهَا قُرَيْشُ، "Ey Muḥammed! Kaomin putlara tapan kimseler olduğu halde onlara bunu niçin yaptım? *Ḳureyş*'in ilâfı için" demiştir.¹²⁸

el-Ḥalîl b. Aḥmed (öl. 170/787) de *Ḳureyş Sûresinin başındaki lâm harfinin bahsederken bu lâmin Fil Sûresinin manasıyla ilişkili olduğunu belirtir. Allah'ın Fil Ashâbı'nı helâk sebebinin Ḳureyş'i onların şerrinden kurtarmak ve onları birbirine ısındırmak için olduğunu ifade eder.¹²⁹*

¹²⁴ Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, 4.

¹²⁵ Câhız, *el-Ḥayevân*, 7/120.

¹²⁶ Tusterî, *et-Tefsîr*, 206.

¹²⁷ Şâfi'î, *et-Tefsîr*, 3/1462.

¹²⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşûr*, 8/636.

¹²⁹ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/336.

İbn Zeyd'den (öl. 182/798) nakledilen bir açıklamaya göre ise o, "هَذَا لِإِبْلَافٍ قُرَيْشٍ، صَنَعَتْ هَذَا بِهِمْ لِأَلْفَةِ قُرَيْشٍ، لَفْلًا أَفْرَقَ الْفَتْهَمَ وَجَمَاعَتَهُمْ، إِنَّمَا جَاءَ صَاحِبَ الْفَيْلِ لِيَسْتَبِيدَ حَرِيمَهُمْ، فَصَنَعَ أَعْجَبُوا لِإِبْلَافٍ" dedikten sonra buradaki Lâm taaccüb ifade eder ve âyet "أَعْجَبُوا لِإِبْلَافٍ" şeklinde anlaşılması gerekir demektedir.¹³⁰

Görüldüğü üzere nübüvvetin ilk yıllarında nâzil olduğu anlaşılan Fil Sûresinin sebep-i nüzûlü hakkında net bilgilere sahip değiliz. Ancak dolaylı açıklamalardan hareketle Hz. Peygamber ve ashâbına zayıf oldukları bir zamanda moral vermek ve kendilerine düşmanlık eden *Kureyş*'in de bir zamanlar aynı durumda olduğunu hatırlatmak için nâzil olduğu söylenebilir.

Bütün bu tespit ve değerlendirmeler çerçevesinde Fil Sûresinin aslına daha uygun bir biçimde anlaşılmasını sağlayabilmek üzere bazı mülahazalarda bulunmak gerekir:

أَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفَيْلِ (۱) أَمْ يَجْعَلُ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ (۲) وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ (۳) تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (۴) فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ (۵)

Birinci Ayette "*Rabbinin Fil Ashâbı'na ne yaptığını görmedin mi?*" diye sorulmaktadır. Burada Fil Ashâbı'nın kim olduğu hakkında doğrudan bir bilgi verilmemekte, Hz. Peygamber ve muhataplarının bildikleri üzerinden işaret etmekle yetinilmektedir. Nitekim onların bildikleri de şiirler ve erken dönem rivâyetlerde bize bildirilmiştir. Ebrehe, Fil ve Kâbe olguları bu durumu açıklar nitelikte şiirlere ve nesirlere yansımıştır.

İkinci ayette Fil Ashâbı'nın planlarından bahsedilmekte ve bu planların akâmete uğratıldığı ifade edilmektedir. Bu plan Kâbe'yi ele geçirmek ve onu yıkmaktan ibaret gibi görünse de ordu geri çekildiğinde Kâbe yeniden inşa edilebilirdi. Nitekim *Kureyş* bunu daha sonra yapmıştır. O halde olay sadece Kâbe'nin yıkılmasından ibaret gibi görünmemektedir. Şehrin ele geçirilmesi ve kalıcı bir otoritenin tesisi de bu planın bir parçası olabilir. Bu konuda kaynaklarda net bir bilgi bulunmamakla birlikte daha önce bölgeye sevk edilen Muhammed b. Huzâ'î'nin böyle bir görev için gönderildiği ve *Huzeyl* kabilesinden 'Urve b. Hiyâd el-Mulâsî'nin onu okla vurup öldürdüğü¹³¹ hatırlandığında bunun uzak bir ihtimal olmadığı söylenebilir.

Üçüncü ayette ikinci ayetteki planın nasıl boşa çıkarıldığı izah edilmekte ve bunu Fil Ashâbı'nın üzerine makalenin konusu da olan "طَيْرٌ" göndererek yapıldığı ifade edilmektedir.

Dördüncü âyette "طَيْرٌ"ın bunu siccîlden taşlar atarak gerçekleştirdiği bildirilmektedir.

¹³⁰ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 24/649.

¹³¹ Taberî, *et-Târîh*, 1/440.

Beşinci ve son âyette ise “طَيْرٌ”ın bu etkisi olmakla birlikte Allah’ın onların başlarına gelenler neticesinde onları “كَعَصْفٍ مَّاكُولٍ” haline getirdiği anlatılmaktadır. Buradaki “عَصْفٍ” “esmek, rüzgâr” anlamına gelen “عَصْفٍ” den türemiştir ve bu da bazılarının göre “rüzgârın fırlattığı başak” bazılarının göre de “rüzgârın, bitkinin yapraklarından ayırıp düşürdüğü yenilebilir kısım” anlamına gelmektedir.¹³² Her iki durumda da bu ifadeler üçüncü ayetteki “طَيْرٌ”ın bulut anlamına geldiğini teyit etmektedir.

Bu tespit ve değerlendirmelere göre Fil Sûresiyle hem Hz. Peygamber ve ashâbına hem de onların karşısında yer almış olan müşriklere mesaj verilmiştir. Müslümanlara, zayıf oldukları için ümitsizliğe kapılmamaları yönünde bir mesaj verilmişken, müşriklere de güçlerine ve sayılarına güvenmemeleri gerektiği, bir zamanlar kendilerinin de Fil Ashâbı karşısında güçsüz oldukları halde Allah’ın kendilerine yardım ettiği ve düşmanlarını bozguna uğrattığı hatırlatılmıştır.

Sonuç

Bütün bu tetkikler neticesinde Fil Sûresinin 3. âyetinde geçen “طَيْرٌ” kelimesi ile şiddetli bir kum-taş-toprak fırtınasının kastedildiği söylenebilir. Bu tespite göre Fil Ashâbı, Mekke’ye giriş yaparken deniz tarafından çıkan ve üzerlerine doğru gelen şiddetli bir kum-taş-toprak fırtınasına maruz kalmışlar ve paniğe kapılıp bozguna uğramışlardır. Ordunun bir kısmı yaralanmış, bir kısmı ölmüş, geri kalan kısmı da dağınık gruplar halinde Yemen’e doğru kaçmaya başlamıştır. Ancak harekât düzeni ve himayesinden mahrum oldukları için bunların çoğu yollarda açlık, susuzluk ve hastalıktan telef olmuştur.

Şiirlerde, nesirlerde ve Kur’an’da bu hâdisenin şiddetli bir kum-taş-toprak fırtınası sonucunda gerçekleştiği ifade edilmiştir. Ancak ilk asrın sonlarından itibaren el-Fil Sûresinde geçen “طَيْرٌ”ın kelime anlamı “kuşlar” olarak anlaşılmaya başlamış ve olayın Allah tarafından gönderilen kuş sürüleri tarafından atılan taşlar neticesinde meydana geldiği zannedilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da kuşların yapılarına, gagaları ve ayaklarına dair tasvirlerle yer vermeye başlanmıştır. Bu yeni durum zamanla bir mucize olarak algılanmaya başlamış ve günümüze kadar da bu şekilde yorumlanmaya devam etmiştir.

Diğer taraftan, “طَيْرٌ” kelimesinin “kuş sürüsü” şeklinde anlaşılmasından sonra bu kelimenin geçtiği şiirler, anlatımlar ve lügat kitaplarındaki açıklamaların günümüze aslına uygun olarak aktarılması zorlaşmıştır. Çünkü “وَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ طَيْرًا أَبَابِيلَ” âyetinin yaygın anlamına muhalif olan bir bilgi peşinen hatalı zannedilecektir. Dolayısıyla “طَيْرٌ” kelimesinin kum-taş-toprak fırtınası

¹³² Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 160.

anlamında kullanıldığı Câhiliyye ve Hz. Peygamber dönemindeki şiir ve metinlerin bazıları günümüze ulaşmamış olabilir.

Bu tespit ve değerlendirmelere göre “وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ” ayetinin “Onların üzerine sicîlden taşlar yağdıran öbek öbek bir bulut (kum fırtınası) gönderdi” şeklinde anlaşılması gerektiği, başta sûrenin son âyetindeki “فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ”, “Onları rüzgârın fırlattığı yenilecek başaklara döndürdü” ifadesi olmak üzere şiirler ve anlatımlarda yer alan ibarelerde teyid edilmektedir.

Fil Sûresindeki “وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ” ve “فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ” âyetlerinde bu durumun tasvir edildiği ve *Ḳureyş*’in şahit olduğu bu olay üzerinden sûrenin nâzil olduğu dönemde güçsüz durumda olan Müslümanlara yönelttikleri tehditleri engellemek üzere Mekke müşriklerine ikazda bulunulduğu, zayıf durumdaki Müslümanlara ise moral verildiği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- ‘Abdulkâdir Bağdâdî, ‘Abdulkâdir b. ‘Omer Bağdâdî. *Hiżânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-Ĥâncî, 1418H.
- ‘Abdurrahmân b. Yahyâ, ‘Abdurrahmân b. Yahyâ Mu‘allimî. *Âşârûş-Şeyĥ el-‘Allâme ‘Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu‘allimî*. 25 Cilt. b.y.: Dâru ‘Âlemi’l-Fevâ’id, 1434H.
- ‘Abdurrezzâk, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm Şan‘ânî. *Tefsîru ‘Abdurrezzâk*. nşr. Maĥmûd Muĥammed ‘Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419/1999.
- Apaydın, Mehmet. *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Apaydın, Mehmet. *Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî’nin Hayatı, Eserleri ve Hadisleri Birleştirme Metodu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Azimli, Mehmet Azimli. “Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Hikmet Yurdu Dergisi* 1/2 (2008), 45-55.
- Bayram, Mikâil. *Fil Olayı’nın Mahiyeti ve Fil Süresi*. Konya: Damla Ofset, 1998.
- Beşşâr b. Burd, Ebû Mu‘âz Beşşâr b. Burd ‘Uĥâyîlî. *ed-Dîvân*. nşr. Tâhir İbn ‘Âşûr. Mısır: el-Muĥarrer, 1373/1954.
- Beyhaĥî, Ebû Bekr Aĥmed b. Ĥuseyn b. ‘Alî Ĥusevcirdî. *Delâ’ilu’n-Nubuuvve*. nşr. ‘Abdu’lmu‘tî Ĥal‘acî. 7 Cilt. Beyrût: b.y.: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1408/1988.
- Câĥız, Ebû ‘Oşmân ‘Amr b. Baĥr b. Maĥbûb Kinânî Leyşî. *el-Ĥayevân*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1424/2003.
- Cerîr, Cerîr b. ‘Aĥiyye Kelbî. *ed-Dîvân*. nşr. Nu‘mân Muĥammed Emîn Ĥaha. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, ts.
- Dindi, Emrah. “Kur‘ân’ı Teosentrik ve Tarihî Okuma Denemesi: Ashâbu’l-Fil Örneği”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2017), 49-81.
- Doğangül, Ömer Faruk. *Câhiliyye Döneminde Fil Olayı ve Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ebû Bekir Dîneverî, Ebû Bekr Aĥmed b. Mervân. *el-Mucâlese ve Cevâhiru’l-‘İlm*. nşr. Ebû ‘Ubeyde Meşhûr b. Ĥasen Âl Selmân. 10 Cilt. Bahreyn-Beyrut: Cem‘iyyetu’t-Terbiyyeti’l-İslâmiyye-Dâru İbn Ĥazm, 1419H.
- Ebû Naşr Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Ĥammâd Cevherî Fârâbî. *Tâcu’l-Luĥa ve Şihâhu’l-‘Arabiyye*. nşr. Aĥmed ‘Abdulġafûr ‘Atĥâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1407/1987.
- Ebû Nu‘aym, Ebû Nu‘aym Aĥmed b. ‘Abdullâh b. Aĥmed İsbekânî. *Delâ’ilu’n-Nubuuvve*. nşr. Muĥammed Ravâs Ĥal‘acî, ‘Abdulberr ‘Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’n-Nefâ’is, 1406/1986.

- Ebû Zeyd Ensârî, Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs. *en-Nevâdir fi'l-Luğa*. nşr. Muḥammed 'Abdukkâdir Aḥmed. b.y.: Dâru'ş-Şurûk, 1401/1981.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muḥammed b. Aḥmed b. Herevî. *Tehzîbu'l-Luğa*. nşr. Muḥammed 'Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muḥammed b. 'Abdullâh Ğassânî. *Aḥbâru Mekke ve mâ Câne fihâ mine'l-Âsâr*. nşr. Ruşdi Şâlih Mulaḥḥas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1403/1983.
- Ferâhî, Abdulhamîd. *Tefsîru Nizâmî'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân*. Azamgarh: Dâiratu'l-Hamîdiye, 2008.
- Ferezdağ, Ebû Firâs Hemmâm b. Ğâlib. *ed-Divân*. nŞr. . 'Alî Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1407/1987.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Deylemî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. nşr. Aḥmed Yûsuf Necâtî vd(vd.). Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.
- Güvel, Orhan. *Hamîduddîn el-Ferâhî ve Kur'an'ı Yorumlama Metodu.*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.
- Hâkim, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdullâh Nisâbûrî. *el-Mustedrek âle's-Şaḥihayn*. nşr. Heyet. 8 Cilt. b.y.: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014.
- Halîl b. Aḥmed, Ebû 'Abdurrahman Halîl b. Aḥmed Ferâhidî. *Kitâbu'l-'Ayn*. nşr. Mehdi el-Maḥzûmî, İbrahim Sâmirrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Hârun b. Mûsâ, Hârun b. Mûsâ Kârî. *el-Vucûh ve'n-Nezâ'ir fi'l-Kur'ân*. nşr. Hâtîm Şâlih Dâmin. b.y.: Vizâretu's-Şekâfe ve'l-İ'lâmî'l-'Irâkiyye, ts.
- Hasen b. Dureyd Ezdî. *Cemheretu'l-Luğa*. nşr. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu'l-Luğa*. nşr. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, t 1408/1987.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muḥammed 'Abdurrahman b. Muḥammed Râzî. *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*. nşr. Es'ad Muḥammed Ṭayyib. b.y.: Mektebetu Nizâr Muştâfâ Bâz, 1419/1998.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. 'Absî . *el-Muşannef*. nşr. Sa'd b. Nâsir Şetrî. 25 Cilt. Riyad: Dâru Kunûzi İşbiliyâ, 1436/2015.
- İbn Hâbib, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Hâbib Bağdâdî. *el-Munemmağ fi Aḥbâri Kureyş*. nşr. Hürşîd Aḥmed Fârûk. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1405/1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muḥammed 'Abdumelik b. Hişâm Himyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. nşr. Muştâfâ Saḳḳâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Muştâfâ Bâbî'l-Ḥalebî, 1375/1955.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım 'Ubeydullâh b. 'Abdullâh. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Beyrut: Dâru Şâdir, 1307/1889.
- İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Yesâr Muṭṭalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Keşîr Dimeşki. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. nşr. Sâmi b. Muḥammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Ṭayyibe, 1420/1999.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe Dîneverî. *el-Me‘ârîf-
Kebîr fî Ebyâti'l-Me‘ârîf*. nşr. Sâlim Kerenkevî vd.. 3 Cilt. Haydarâbâd: Dâira-
tu'l-Ma‘ârîfî'l-Osmâniyye, 1368/1949.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faql Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr Ru-
veyfî î. *Lisân'l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, 1414/1993.
- İbn Sa‘d, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa‘d b. Menî‘. *eş-Tabâkât*. nşr. ‘Alî Muhammed
‘Omer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1421/2001.
- İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk Bağdâdî. *el-Fihrist*. nşr. İbrâhîm Ra-
mađân. Beyrut: Dâru'l-Ma‘rife, 1417/1997.
- İbnu's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İshâk. *İslâhu'l-Mantık*. nşr. Muhammed Mar‘ab. b.y.:
Dâru İhyâ‘i't-Turâşî'l-‘Arabî, 1423/2002.
- İbnü'l-Eşîr, Ebû'l-Hasen ‘Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh*.
nşr. ‘Umar ‘Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî,
1417/1997.
- Kurâ‘u'n-Neml, Ebû'l-Hasen ‘Alî b. Hasen Ezdî. *el-Muntehab min Garîbi Kelâmi'l-‘Arab*.
nşr. Muhammed b. Aĥmed ‘Omerî. 2 Cilt. Kahire: y.y., 1409/1989.
- Maĥrîzî, Ebu'l-‘Abbâs Aĥmed b. ‘Alî Ĥuseynî. *İmtâ‘u'l-Esmâ‘*. nşr. Muhammed d
‘Abdulĥamîd Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1420/1999.
- Ma‘mer b. Muşennâ, Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. Muşennâ Teymî Başrî. *Mecâzu'l-Ĥur‘ân*.
nşr. Muhammed Fuâd Sezgin. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1381/1961.
- Meĥsul Müellif. *Nihâyetu'l-Ereb fî Aĥbâri'l-Fars ve'l-‘Arab*. Tahran: Mecma‘u'l-Âşâr,
1417H.
- Muberrid, Ebû'l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd Ezdî. *el-Kâmil fî'l-Luġa ve'l-Edeb*.
nşr. Muhammed Ebû'l-Faql İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-‘Arabî,
1417/1997.
- Muĥâtil b. Suleymân, Ebû'l-Hasen Muĥâtil b. Suleymân Belĥî. *Tefsîru Muĥâtil b. Suley-
mân*. nşr. ‘Abdullâh Maĥmûd Şeĥâte. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Nâbiġa Ĥûbyânî, Ebû Umâme Ziyâd b. Mu‘âviye. *ed-Dîvân*. nşr. Muhammed Ebû'l-
Faql İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Me‘ârif, ts.
- Nu‘mân b. Muhammed, Nu‘mân b. Muhammed Temîmî Maġribî. *el-Menâkıb ve'l-Mesâ-
lib*. nşr. Mâcid b. Aĥmed ‘Atıyye, Mu‘essesetu'l-A‘lâ. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Özdemir, Mehmet Nadir. “Siyer-i Nebî Tarih’ten Farklı mı Okunmalı? -Fil Olayı Bağlamında
Bir Deġerlendirme”. *EKEV Akademi Dergisi* 18/59 (Bahar 2014), 247-264.
- Şâhib, Ebû'l-Ĥâsım İsmail b. ‘Abbâd Tâlikânî. *el-Muĥîṭ fî'l-Luġa*. nşr. Muhammed Ĥasen
Âlu Yâsîn. 10 Cilt. Beyrut: ‘Âlemu'l-Kutub, 1414/1994.
- Şa‘lebî, Ebû İshâk Aĥmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-Beyân*. nşr. Heyet.
Cidde: y.y., 1436/2015.
- Semîn Ĥalebî, Ebu'l-‘Abbâs Şihâb Dîn Aĥmed b. Yûsuf b. ‘Abiddâim. *‘Umdetu'l-
Ĥuffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*. nşr. Muhammed Bâsil ‘Uyûn Sûd. 4 Cilt. b.y.: y.y.,
1417/1996.

- Sıbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Oşmân b. Qanber Hârişî. *el-Kitâb*. nşr. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn. 4 Cilt. Qahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988.
- Suheyli, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Aḥmed. *er-Ravd'ul-Unf fi Şerhi's-Sireti'n-Nebevîyye*. nşr. 'Umar 'Abdusselâm Selâmî. 7 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'î't-Turâşî'l-'Arabî, 1421/2000.
- Suheyli, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Aḥmed. *er-Ravd'ul-Unf fi Şerhi's-Sireti'n-Nebevîyye*. nşr. 'Umar 'Abdusselâm Selâmî. 7 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'î't-Turâşî'l-'Arabî, 1421/2000.
- Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Durru'l-Menşûr*. 8 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Lubâbu'n-Nuḫûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Suyûtî, *Keşfu's-Şalsala*. İspanya: Kurtuba Belediye Kütüphanesi, No: 869.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İdrîs. *el-Musned*. nşr. Mâhir Yâsîn Faḥl. 4 Cilt. Kuveyt: Ğirâs, 1425/2004.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İdrîs. *et-Tefsîr*. nşr. Ahmed b. Mustafa Ferrân. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 1427/2006.
- Şenferî, 'Amr b. Mâlik. *ed-Divân*. nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, ts.
- Şevkânî, Muḥammed b. 'Alî b. Muḥammed Yemenî. *Fethu'l-Qadîr*. Dimeşk: Dâru Ibn Keşîr, 1414H.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd Âmilî. *Câmi' u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Ḳur'ân*. nşr. 'Abdullâh b. 'Abdilmuḥsin et-Turkî. 24 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd Âmilî. *Târîhu'r-Umem ve'l-Mulûk*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1407H.
- Ṭabersî, Ebû 'Alî Faḍl b. Ḥasen. *Mecma' u'l-Beyân*. b.y.: y.y., ts.
- The News, The News International. "Sandstorm hits Saudi Arabia, disrupts traffic". Erişim 11.11.2021. <https://www.thenews.com.pk/latest/298453-sandstorm-hits-saudi-arabia-disrupts-traffic>
- Tusterî, Ebû Muḥammed Sehl b. 'Abdullâh. *Tefsîru't-Tusterî*. nşr. Muḥammed Bâsil. "Uyûnu's-Sûd". Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1423H.
- Vâhidî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî Nîsâbü'rî. *et-Tefsîru'l-Basîṭ*. b.y.: y.y., 1430.
- Zuhrî, Ebû Bekr Muḥammed b. Muslim b. 'Ubeydullâh İbn Şihâb Zuhrî. *en-Nâsiḥ ve'l-Mensûḥ ve Tenzîlu'l-Ḳur'ân bi-Mekke ve'l-Medîne*. nşr. Ḥâtîm Şâlih Ḍamin. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1418/1998.